Det här verket är upphovrättskyddat enligt *Lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk*. Det har digitaliserats med stöd av Kap. 1, 16 § första stycket p 1, för forskningsändamål, och får inte spridas vidare till allmänheten utan upphovsrättsinehavarens medgivande.

Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work is protected by Swedish Copyright Law (*Lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk)*. It has been digitized with support of Kap. 1, 16 § första stycket p 1, for scientific purpose, and may no be disseminated to the public without consent of the copyright holder.

All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

BIBLIOTEK · GÖTEBORGS · UNIVERSITETS · BIBLIOTEK

Centralbiblioteket

Polygr.
Sv.

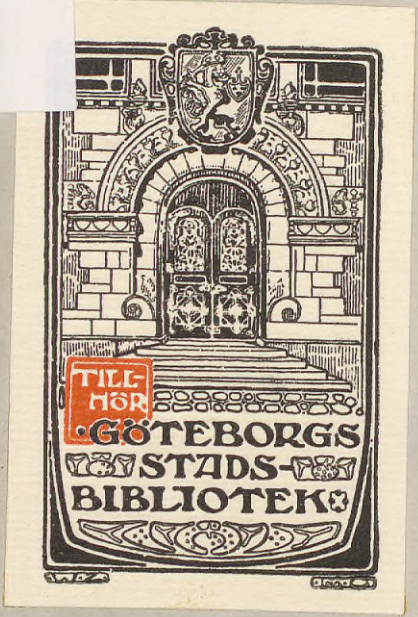

VILHELM EKELUND

VERI SIMILIA

VILHELM EKELUND

VERI SIMILIA

Stockholm
Albert Bonniers förlag

GÖTEBORGS STADSBIBLIOTEK

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1915

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBL.

Juvat integros accedere fontes.

Lucretius.

DOSTOJEVSKI

I.

Swedenborg säger att andarna stundom tedde sig för honom såsom omgifna af en ”sfär” af ett visst något: de himmelska såsom af en genomskinlig, ljus sky, men andarna i helvetet hade liksom en tjock mörk åsksky omkring sig. Någon af Dostojevskis bekanta säger, att när han såg honom träda emot sig på vissa dagar då han var upprörd eller sjuk, fick han ett intryck som af ett laddadt åskmoln. Man kan läsa därom i en skrift af en vetenskapsman i ”psykopati”, Segaloff: ”Die Krankheit Dostojevskis”, men om jag minns rätt var denna anekdot det enda anmärkningsvärda där fanns i den boken.

Dostojevskis hjärta var lika rikt som hans intelligens; hans lifs lidanden voro stora, men han ägde en kristens lycka i lidandet. Och den som har tvånget till sanning i sitt hjärta kan aldrig kallas olycklig i vanlig mening. Men där är ett ord af Shakespeare som kanske mer än de flesta är ägnadt att kasta ljus öfver sanningsbehofvets tillblifvelse och växt i en människa. Han talar om att "skrämma fan med att tala sanning" (Henrik Percy i "Henrik IV", första delen). För några har sanning blifvit till, har det gått upp hvad sanning är (som för mängden är ett stort tomt ord, föremål för en liflös respekt) tack vare just det att de haft "fan" öfver sig. De ha gjort en dygd af nödvändigheten, och sådan dygd är den starkaste, säger Shakespeare en annan gång. Det är lidandets stora tröst att i lidandet växer sanningsbehofvet — liksom en febersjuk kan hålla lifsbegäret uppe med sin törst, kan i långa nätter och dagar fantisera om en skön skogskälla i sin fjärran

barndomshembygd — eller om en rad hästar som stå och dricka ur en gammal träho utanför en stallänga. Där är mycket i Dostojevskis skrifter som talar om ett sanningsbehof af den karaktären. Det var stundom en art människor som icke kunna kallas i vanlig mening "goda" människor, i hvilka behofvet att göra sanning af sitt lif var starkt och för hvilka den svala källan rann rikligare än för andra — just därför att deras törst var brinnande. Det fromma och milda hos en Dostojevski, en Strindberg är så starkt därför att det är brändt i Infernos lågor. Det ger deras skrifter den hemliga kryddan, som gör att nästan alla människor kunna njuta dem.

II.

Att lefva i idéns tjänst, säger Dostojevski, har blifvit en sport. Alla isolera sig och kämpa i grunden endast för sig själfva; med-

vetandet att vara en tjänare åt mänskligheten håller på att dö ut, föreställningen om broderlighet, samhörighet med mänskorna bemötes med medlidsamt förakt. Det finns ingen vetenskap och kommer aldrig att finnas någon som lär människorna broderlighet, lär dem att inse isoleringens lögn. Alla gå de där och tråna efter lif och lifvets fullhet och stora upplefvelser, och resultatet af det hela blir bara att man drar sig tillbaka inom sig själf med hvad man samlat. Människorna nu för tiden vilja icke inse att individens verkliga säkerhet icke ligger i den isolerade personliga kraften utan i sammanhanget med det mänskliga hela. Men drömmen skall icke desto mindre en gång bli verklighet, det skall komma en stund då denna fruktansvärda isolering skall upphöra och man skall plötsligt begripa att man lefvat i ett mörker. Då skall Mänskosonens tecken synas på himmelen . . . Men intill den tiden kommer, måste det finnas enstaka sällsynta undantag bland män-

niskorna som med sitt exempel göra en ljusning i det stora falskhetsmörkret och visa vägen mot broderlighet. De bli ansedda för dårar, men de akta det för intet, om blott den stora tanken får lefva.

Hvarpå det kommer an för den människa som vill komma i ett sant förhållande till detta lifvet, som vill närma sig Sanning, sätter Dostojevski i att (medvetet eller omedvetet) förstå att enhvar människa har skuld för alla människor. Det är Österns urgamla ädla visdom: *Detta är du, tat tvam asi,* som slagit upp sin blick igen hos den ryske diktaren, liksom det för Schopenhauer varit visdomens summa —: att blindheten för detta utgör själfva Lögnens kärna och väsen, den lögnillusion som håller det tomma grymma världsspelet i gång.

Men — frågar någon, skulle så ej lifvets kamp och sträfvan slockna och dö ut i detta broderlighetens ideal — ifall vi alltså vore i stånd att se att vi alla äro ett, och hat, strid,

ambition en dårskap? Är det "paradis", som mystikern Dostojevski drömmer, till sist något annat än det som drömdes vid Ganges' stränder, viljebortdöendets elysium? Är icke detta munkvisdom och gubbideal? Tänk t. ex. på könskampen, allt det erotiskt-ambitiösa hos människan — och så broderlighet . . . Och tänk på alla dem som skapat andliga storverk. Var det några milda broderlighetssvärmare, var icke Dostojevski själf typen på en bitter-ambitiös, lidelsefull natur, en föraktare, ja hatare; hur har han ej afrättat Turgenjeff! Var han i stånd att bevara sin kärlek till mänskligheten på annat sätt än genom att draga sig ifrån — människorna, liksom så många andra skapande ha gjort? Skulle hans verk öfver hufvud ha kommit till, om han varit en "renhjärtad" och försonlig i stället för en bitter, förtrampad, lidelsefullt äresjuk och antagonistisk natur? Det är tvifvel som äro lätta att ställa fram. De bevisa ju ingenting, ty hvem

har sagt att den mänskliga dådlystenheten i all framtid måste regeras af strid och antagonism, af könskamp och hat och äregirighet? Och alla stora drömmar och all stor visdom ha kanske till slut något af "munkvisdom", fast ingen gärna vill tillstå det, allra minst "de kristna" naturligtvis.

III.

"Lifvet är ett paradis," utbrister den döende ynglingen i munkens berättelse i "Bröderna Karamasoff". "Vi äro alla i paradiset, vi vilja bara icke veta om det; kunde vi inse det, vore vi i paradiset den dag i dag."

Hvem är stark och ren nog för den sanna glädjen, så som Dostojevski fattar den? Det kan kanske vara lätt att bli uppmärksam på det enskilda, de små hvardagliga misärerna, som förstöra hvad till den sanna glädjen hör;

men är det ej så, att hela den allmänna atmosfären kring vårt lif har förfalskats, förfuskats af den slags småsinta tankefattiga irritabilitet, hvaraf för de flesta människor lifvets s. k. allvar i själfva verket består. När blicken fattar denna allmänna förträngning af horisonten, denna "själsbudens" förhornande till oemottaglighet för det fina, friska glädjeljuset (som i allmänhet utgör de vuxnas hela öfverlägsenhet visavi de "omogna", d. v. s. de ännu friska), då framspringer den tanke som följde Dostojevski i plötsliga blixtar med långa mellanrum genom hela hans lif; då anar man att Tauler väl ej öfverdrifvit, då han anslår antalet af genomsnittsmänniskans "själshudar" till 30 à 40! (I predikan öfver Luc. 10: 23: Saliga de ögon som se det I sen.)

Men hvem är stark nog för glädjen? Dostojevski gjorde försök; han försökte med atheisten, öfvermänniskan, försök som fortsattes af Nietzsche; han försökte med den

helige (i ''Bröderna Karamasoff''), han försökte med den sjuke, den dödsdömde, som plötsligt blifver seende och vill taga en hel evighets marter blott för fröjden att *vara*. Han stannar vid kristendomen såsom den enda visheten och frälsningen. Men Ivans indignation! (''Bröderna Karamasoff''.) Är icke här hans sista ord: jag ser att mänskligheten lidande har mening och tror försoningen; men försoningen må vara aldrig så försonad, saligheten aldrig så salig — jag afskyr den makt som satt i gång detta fadda grymma spel; hvad som förtäljes i denna simpla tidningsnotis om en moders kval är tyngre än alla evigheters försoningsfröjd; jag *vill ej*. Ivan Karamasoff i Dostojevski fick intet svar hos kristendomen.

IV.

Den som kan förneka smärta och fruktan blir gud, säger Kirilloff i "Dämonerna".

Genom lidandet till ekstasen: det är den väg alla stora mystici ha gått. Så Dostojevski, och så Nietzsche. Skall man tro att Dostojevskis hjärta var rikare och klokare än Nietzsches? Var det en vishet af honom att vara svag, vek? En trånghet, en fattigdom hos Nietzsche att vilja vara stark, hård? Där är intet öfver och under. Begge voro de lifvet nära; begge vägarna leda till det verkliga, till religion och lycka. Men passar det rätt en människa, i denna oerhörda situation som är lefva, att vilja vara hård? Är ej en Dostojevskis hela gestus den mänskligare? Det är icke troligt att mänskoanden, och detta hos dess noblaste bärare, skulle gått så långt på afvägen sorg, om sorg verkligen varit en afväg i egentlig mening. Denna

dunkla lust tyder på en hemlig släktskap mellan sorgen och den sanna glädjens styrka. Ty mänskligt geni syftar i sitt innersta med nödvändighet till utvidgning, förstoring af kraften till glädje, till upptäckt och eröfring af lifsmöjligheter, mod, lycka. Man begår en naivitet när man anklagar "pessimismen", en likadan simplicitet som bonden i sitt hjärtas enfald när han kom släpande med vedträt till reformatorns bål.

V.

Jämför man ryska ansikten med tyska, kommer man snart till den reflexionen att de förra förråda i allmänhet på ett tydligt sätt känsloinnehåll, medan de senare mestadels ge intryck af ett fattigt, förkrympt, opoetiskt, eller bättre sagdt omusikaliskt känslolif; de förra ha ett dunkelt, melankoliskt-produktivt uttryck, de senare ett klart

men sterilt. Frågar man normaltysken hvad han tycker om ett af dessa typiskt ryska ansikten, svarar han med ett bittermildt leende, som är mycket vältaligt. "Det där är ju inte färdiga människor, det är råmaterial till människor."

Hvad som vidare frapperar vid sammanställningen af ryska och tyska ansikten är detta, att en viss ungdomlighet, d. v. s. en omedelbar spontan öppenhet, stolthet, frihet från servil beräkning, är mycket vanlig hos de förra.

Hos de tyska finns också ett slags ungdomlig öppenhet men den är nästan alltid en falsk, skenbar; den är ett uttryck som den lofvande unge strebern insett att det är fördelaktigt att anlägga — en listig, frejdig glädtighet med ett ironiskt-medlidsamt drag under. "Fix!" heter det om en sådan ung man, och att vara fix, det är toppen, det är den servila, fattiga, dumsluga intelligensen i all sin glans, det är blomman af tysk ung-

domlighet (= strebertum). Nej, ryssen är icke fix.

Det är ju klart att ett sådant sätt att se saken icke kan vara fullt rättvist, så till vida att i hela världen finns ju nu för tiden i stort sedt ingen annan uppfattning af begreppet ungdomlighet än den i Tyskland vanliga (d. v. s. som listighet, vaksamhet, girighet), och när folk kasta sig öfver Tyskland med sådana beskyllningar, sker det mestadels af afundsjuka och grämelse öfver att man själf icke nått samma höjd af spänstigt strebertum; men å andra sidan finns det säkert inget annat folk i världen, som lyckats göra detta ideal till kött och blod i den grad att hela den *fysiska* mänskliga företeelsen strålar däraf: så att tysken öfver hufvud aldrig ser ung ut. Detta är dock ett storartadt faktum. De flesta engelsmän se ungdomliga ut ännu vid femtio år, många långt därutöfver; de flesta tyskar se gamla ut redan i tjuguårsåldern. (Det faller af sig själf att

här icke talas om kroppsstyrka, hälsa o. s. v.)

Man har skrattat mycket i Tyskland, särskildt sedan 1905, åt en viss sorts tumultuariskt-hemlighetsfullt-begeistrade ryssar som i apokalyptiska artiklar och böcker släppte ut en förkunnelse, enligt hvilken Ryssland, det verkliga Ryssland förstås, vore något alldeles för sig, öfverlägset, mystiskt, superfint, oberoende af all europeisk bildning, något hvarifrån nu *allt* vore att vänta, något som vi måste bereda oss på att ta emot: en Messias, en frälsare, som skulle frälsa oss vare sig vi ville eller ej, det kunde vi ge oss fan på. Det var i de glödande åren 1905—07. Det kan ej nekas att äfven Mereschkovski på den tiden skref många löjliga saker i denna uppenbarelsestil, att nu inte tala om hans medarbetare, Dmitri Philosophoff, Zinaida Hippius och hvad de heta (''Der Zar und die Revolution''), och man förundrade sig öfver hur en man som kunnat

skrifva något så klokt som den stora Dostojevski—Tolstoj-essayn nu gitte öfverlämna sig åt sådant högfärdigt kvasidionysiskt vröfvel som dessa ''varningar'' till Europa om att hålla ögonen uppe, vänta på smällen och ha olja på lampan, ty nu hade vi den nye ryske kulturbrudgummen om bara lite grand, och början till slutet skulle begynna för Europas civilisation.

Finns det något land i världen, där mannen af folket, närmast bonden, blifvit omfattad med sådan innerlig kärlek som i Ryssland? Blifvit gjord till en skapande poetisk genius, en symbol för allt hvad tröstfullt finnes i religion, allt hvad uppriktigt i intellektualitet, allt hvad rent i konsten. Tag ett verk som Nekrasoffs ''Hvem lefver lyckligt i Ryssland?'' och ställ det så vid sidan af våra västerländska bondeevangelister, och man ser strax att dessa senare äro empirister och samlare och goda skildrare, medan ryssen verkligen diktar med den kyska kraft i fanta-

sin som kommer af lefvande tro och kärlek. Den ryske diktaren, han må vara furste eller proletär, kommer till folket som barnet till sin moder, "det förvillade barnet som icke varit hemma sen två hundra år", säger Dostojevski. Det är väl just i detta förhållande, att ryska kulturen är så ung (kultur taget i denna snäfva moderna mening), alltså bara fattiga två hundra år gammal, som man har att söka förklaringen till fenomenet. Det folkliga naiva sköna har icke hunnit förstöras i Ryssland; — eller skulle där i det ryska finnas något som är oförstörbart för civilisationen, något som är öfver den och starkare än den? Det trodde de stora diktarna, först och främst Dostojevski; och Mereschkovski fortsätter ännu med vältalighet att förkunna om denna stora innnerliga religiösa kraft, som han på allvar tror inom kort skall bli den förnyelsens källa som det förtorkade Europa behöfver. Där är utan tvifvel ingen människa i det högfärdiga västerlandet som

tror honom, men det gamla Europa må väl också vara ursäktadt. Högfärden ha de på begge sidor lika rikligt, och den stora smällen som de ryska sibyllorna nu så länge profeterat har ju aldrig kommit. I stället kom något helt annat och det visade sig att dessa mystiker, som ville frälsa världen med "rysk Kristus", voro lika goda hatare som vi andra. De komma väl nu att få behålla sin Kristus för sig själfva, ty där är nog ingen som vill ha den. De stora diktarnas drömmar gå sin tysta gång genom jämmerdalen, alldeles som Kristus' egen dröm har gått sin, d. v. s. alldeles utanför världen. Världen tycks endast vara ett stort mäktigt "motiv" för dessa drömmar att spela på, och de rinna däröfver utan att förändra det. Så intressant! säger världen.

Dostojevski har i någon af sina skrifter en egendomlig förklaring på det faktum att den ryska intelligensen i allmänhet anslutit sig till europeiska "vänster"-sträfvanden.

Det har skett af instinkt, säger han, af en djupt rysk instinkt. Den protesterar mot den europeiska kulturen och förnekar den — medan den tror sig förakta den inhemska gammalmodigheten, naiviteten, slafvofilerna. Den tror ej på Europa, är revolutionär äfven där, och utlänningarna rynka på näsan åt dessa människor som lägga sig i saker, som de inte ha att skaffa med, saker som de enligt dem inte ha rätt att döma om, då de ju tillhöra en många århundraden försenad kultur. Denna instinkt, aning om ett högre, bättre, renare än allt europeiskt gjorde män som Belinski (litteraturkritiker, död 1848) till atheist och socialist, till ytterlighetsmänniska af europeiskt snitt. Ty socialismen är ju just en förnekelse af hela den europeiska formen af civilisation. Han är en europeisk revolutionär och följaktligen — en rysk konservativ. Man borde erinra sig detta resonemang, när man talar om Dostojevskis ''konservatism''.

Allt verkligt skönt i ryska litteraturen, säger Dostojevski, har haft sin källa i folket. Hvad som är evigt hos Puschkin, Gontscharoff och Turgenjeff ligger där, hvarest de beröra det folkliga. De ha i sig upptagit folkets godmodighet, renhet, blygsamhet, förnuftighet och godhet. Han ansluter sig med mycken sympati till Konstantin Akssakoff, slavofilen. Enligt denne är ryska folket för länge sedan "upplyst" och "bildadt" nog, saken är bara den, att de flesta sakna öga för det sköna och rörande i folksjälen. Häri instämmer hjärtligt Dostojevski, och för att ge en bild af hvad han och Akssakoff mena med denna bildning, denna oberörda inre skönhet, berättar han en gång om en episod från sin barndom. Stycket hör visst till det vackraste han skrifvit, och då det bildar liksom ett posthumt kapitel till den för svenska läsare välbekanta boken "Döda huset" (öfvers. af E. Rydelius; Björck & Börjesson), skall det kanske intressera att

läsa detsamma. Jag öfversätter efter tyska upplagan (Piper, München. Bd. XIII, Politische Schriften).

BONDEN MAREI.

Det var annandag påsk. Himlen var hög och blå; men i min själ var det mörkt, vidrigt. Jag strövade omkring längs kasernerna, betraktade palissaden som omgaf vårt fängelse och räknade pålarna, räknade dem mekaniskt som jag räknat dem så många gånger förr. Där var "fest" i fängelset sedan gårdagen, fångarna hade fritt, och följaktligen voro nästan alla berusade. Hvarje ögonblick kom det till gräl och slagsmål; vämjeliga visor aflöste hvarandra, somliga spelade kort, det drogs knif, och rundt om på britsarna lågo halft ihjälslagna fångar, som man kastat pälsar öfver och helt lugnt lät ligga där tills de vaknade och kvicknade till igen efter hand. Dessa två helgdagar höllo på att bringa mig till vansinnet.

Berusade människor hade jag alltid haft svårt att se, men här var det fruktansvärdt, På sådana helgdagar kom det aldrig någon tjänsteman i fängelset för att inspicera eller söka efter brännvin som var förbjudet. Man insåg tydligen att där inte var annat att göra än att åtminstone en gång om året se igenom fingrarna med dessa utstötta varelser för att icke något värre skulle inträffa.

Mitt kval öfvergick till raseri. I detsamma mötte jag polacken M., äfven han en "politisk" tvångsarbetare. Han stod stilla framför mig, såg mig i ögonen med ett vildt vredgadt uttryck och skälfvande läppar. "Jag hatar dessa djäflar!" hväste han mellan tänderna och gick vidare. Jag gick åter tillbaka till kasernen, fast det bara var en kvart sedan jag halft vansinnig störtade ut därifrån, när sex män på en gång kastat sig öfver den berusade tataren Gasin för att "lugna honom". De slogo honom som vansinniga, ty de visste nogsamt att denne tatar-Herkules

var i stånd till att hålla ut hur mycket som helst. När jag nu kom in igen, låg den fruktansvärdt misshandlade Gasin på sin brits utan minsta lifstecken. Man hade lagt en päls öfver honom. De stodo tysta och betraktade honom. Låt vara att ingen tviflade på att han nästa morgon skulle resa sig igen frisk och kry, var där dock tydligen en viss oro öfver sällskapet. Jag gick bort till min brits vid det gallrade fönstret, lade mig på rygg med händerna under hufvudet och slöt ögonen. Mitt hjärta bankade oroligt, och för mina öron ljöd det ännu: "Jag hatar dessa djäflar!" Jag har nätter ännu då jag drömmer om denna tid, och det är min svåraste dröm.

Småningom förlorade sig det närvarande ur mitt medvetande, och jag försjönk i minnen och drömmar. Under de år jag tillbragte där passerade hela mitt föregående lif förbi mig, jag lefde om det från första början. Minnena kommo af sig själfva, jag visste icke

hur, jag behöfde nästan aldrig göra mig någon medveten ansträngning för att framkalla dem. Vanligen var det någon otydlig punkt, något obetydligt drag, som väckte det hela, småningom ljusnade bilden upp och stod där lefvande. Jag älskade den tiden särskildt minnena från min barndom, och som jag låg där nu denna påskdag steg plötsligt fram ur dunklet minnet af något som händt mig då jag var nio år och som jag trodde mig ha glömt för länge sen.

Det var i augusti på vår landtgård. En torr klar dag, lite kylig och blåsig. Sommarn lider mot slutet, och snart är det till att åter bege sig till Moskva och ha det tråkigt med franska timmar hela vintern igenom, och det är så sorgligt att resa från landet. Jag gick förbi ladan nedför sluttningen och sedan ut i en tät buskmark som längre bort öfvergick i skogen. Vidare och vidare går jag och hör under tiden hur en bonde som plöjer uppåt backen hojtande muntrar på hästen. Jag

känner alla våra bönder men vet inte för ögonblicket hvilken af dem det kan vara som plöjer där ute nu, jag är fullständigt upptagen af mina egna affärer, jag skär mig en fin hasselkäpp, jag undersöker skalbaggar, tittar på ödlorna och tänker också på ormar som jag är ganska rädd för. Jag kommer till sist ut ur snåren och tänker gå in i skogen. Intet i världen har jag älskat som skogen med sina bär och svampar, fåglar, ekorrar och allt. Och doften af hvissnande löf . . . I detta ögonblick, medan jag skrifver, känner jag den. Sådana intryck sitta fast för hela lifvet.

Då plötsligt, midt i djupa tystnaden, hör jag tydligt en stämma skrika till: ''Här kommer en varg!'' Med ett skri af förskräckelse störtade jag ut på fältet och bort till den plöjande bonden. Det var vår Marei. Jag vet inte om det existerar något sådant namn, men alla kallade honom så. En omkring femtioårig man, tämligen storvuxen, med

långt skägg som redan var starkt grånadt. Jag kände honom, men hade ännu aldrig talt ett ord med honom. När han nu hörde mitt skrikande höll han inne med hästen och blef stående. Jag kom rusande nedför backen emot honom, grep honom i armen för att inte falla omkull, och med den andra handen tog jag tag i plogen. Han böjde sig ner och såg på mig. "Här kommer en varg!" framstötte jag andfådd. Han rätade upp sig med ens och såg sig omkring bistert. Ett ögonblick trodde han på saken.

— Där var någon som skrek: här kommer en varg, sade jag stammande och darrande.

— Ah nej men! Gå du bara din väg, hvad skulle det vara för en varg, det är bara som du har fått för dig. Inte är här några vargar, sade han sakta för att lugna mig.

Men jag darrade ännu i hela kroppen och höll fast i kläderna på honom. Han betraktade mig med ett bekymradt leende. — Så, så, lille far, nu är ju allt bra igen, du hade

ju bara skrämt upp dig själf. Kristus är med dig, gör nu ett kors, lille far!

Men jag gjorde icke något korstecken. Det ryckte i munvinklarna på mig. Han tycktes förundrad, och långsamt lyfte han sitt tjocka, jordiga långfinger och berörde försiktigt mina darrande läppar därmed. — Se så, sade han leende, nu är det bra. Han log på ett egendomligt moderligt sätt.

Ändtligen förstod jag att skriet hade uppstått i min egen fantasi. Jag hade ju hört det så klart och tydligt, att allt tvifvel syntes fullkomligt uteslutet, men det var icke första gången jag varit ute för sådana hallucinationer. — Nu skall jag gå, sade jag slutligen, sedan jag fått lite mod igen; men jag såg på honom med en tveksam min.

— Ja, gå du bara, jag skall nog se efter att där inte kommer någon varg och tar dig, sade han med samma moderliga leende igen. Kristus är ju med dig, gå du bara. Och han

gjorde korstecknet först för mig, sedan för sig själf med sina jordiga fingrar.

Jag gick. Men när jag gått tio steg, vände jag mig om och såg efter honom. Marei höll stilla och stod där vid sin plog och nickade åt mig hvar gång jag vände mig. Uppriktigt sagdt var jag lite generad nu för att jag varit så rädd, om jag också icke kände mig riktigt säker förrän jag kommit fram till ladan. Och se, där kom ju gårdshunden, Woltschok, springande mig till mötes. Nu var all ängslan borta, och för sista gång vände jag mig om mot Marei. Ansiktet kunde jag icke urskilja, men jag kände att han log mot mig lika vänligt fortfarande och nickade med hufvudet. Jag vinkade med handen ännu en gång åt honom, och han vinkade tillbaka. Sen tog han tag i plogen och dref på hästen hojtande som förut. —

Jag vet inte hur det gick till att allt detta plötsligt stod så klart för mig med alla enskildheter. Jag vaknade häftigt och satte

mig upp på britsen. Och sannerligen, jag kände ännu på mitt ansikte detta leende från min dröm. En stund tänkte jag efter och sökte erinra mig vidare. Då jag kommit hem den gången, hade jag ej talat om min "upplefvelse" för någon människa. Och hvad var där också att berätta? Marei hade jag snart glömt. När jag råkade honom någon gång, talte jag aldrig med honom, hvarken om vargen eller något annat. Och så plötsligt, tjugu år efteråt här i Sibirien, stiger denna händelse upp för mig med sådan tydlighet in i minsta detaljer. Den måste alltså ha stannat kvar i min själ mig omedvetet, alldeles af sig själf och kanske t. o. m. mot min vilja. Och först när tiden var fullbordad, dök den upp. Jag tänkte på detta fina moderliga leende hos den stackars lifegne, på hans tjocka jordiga finger med den svarta nageln, hvarmed han försiktigt och skyggt berört mina darrande läppar. Naturligtvis! Hvem skulle inte ha lugnat ett för-

skrämdt barn! Men här vid detta ensamma möte var det något mera och djupare som afspeglade sig. Hade jag varit hans egen son, kunde han icke ha sett på mig med klarare, innerligare kärlek. Och hvad var det som tvang honom till något sådant? Var det inte just sådant som Konstantin Akssakoff menade, då han talade om det ryska folkets djupa inre bildning?

Jag vet att när jag stod upp från min brits och såg mig omkring, kände jag på en gång att jag kunde betrakta dessa olyckliga med andra ögon, kände att allt hat var försvunnet ur mitt hjärta som genom ett under.

VI.

När den ryska diktningen började bli närmare uppmärksammad i Europa, vid midten af 1800-talet, hette det vanligen att Ryssland saknade originalitet och aldrig gjort annat än

imiterat västerlandet. Man läser med någon förundran hvad en så intelligent kritiker som Barbey d'Aurévilly har att säga om t. ex. Gogol, hvilken han betecknar som en ordinär andrarangsförfattare, hvars "plumpheter" han gör sig lustig öfver. Hvad skulle han ha sagt om han fått läsa hvad en Dostojevski tänkte om den ryska poesins och den ryska tankens uppgift i världen — om den västerländska kulturens ohjälpliga förtorkning och brist på lefvande originalitet!

Peter den stores idé att sätta "fönster" på Ryssland mot Europa har kostat oss för mycket! säger Dostojevski. Folket gick aldrig med; det har allt sen dess lefvat afsides från de bildade klasserna, och det är Rysslands olycka. Peters reform sträcker sig ända fram till våra dagar, men den har nått sin yttersta gräns: vi ha till slut börjat inse att vi äro en nation för sig, original i högsta grad, och att vårt problem är att skapa en egen lifsform i folkets anda och principer.

Men vi förkasta icke hvad som varit, vi erkänna att reformen haft sin raison d'être. Den har vidgat vår lifssyn, och just genom den har Ryssland kommit till klarhet öfver sitt eget innersta; vi veta att vi icke böra afskilja oss från Europa, den ryska idén skall kanske bli syntesen af Europas idéer. Det folkliga ryska idealet är helhet, allförsoning, allmänsklighet. Det enda folk hos hvilket Kristi sanning är lefvande är det ryska. Därför är tron på mänskligheten ändtliga förening och den nationella egoismens fall blifven till blod af folkets blod på ett helt annat sätt än hos Europas lärda drömmare. Och hvad Ryssland en gång skall säga världen är broderlighetens evangelium, detta är panslavismens innersta väsen, detta är principen af vår framtida civilisatoriska makt och Europas uppståndelse genom oss. — Det är att märka att Dostojevski anser det för det sunda och riktiga att hvarje folk lefver med den orubbliga öfvertygelsen att det är det och

intet annat som fått till sin heliga mission att visa världen idealet af mänsklighet, att säga människorna det sista, högsta ordet. "Hvarje stort folk tror och måste tro, att i det allena ligger världens räddning."

Ser man bort från Dostojevskis besynnerliga spekulationer om sambandet mellan folklighet och rysk religiös ortodoxi, om den senare som principen till den förra eller vice versa, innebär hans tanke om det "folkliga elementet" väl egentligen intet annat än det äkta och rena öfver hufvud, som det gäller att bevara från civiliserad förfalskning och den allt nivellerande konventionen. Det naket, innerligt mänskliga i religion, filosofi, poesi, dessa tre som för Dostojevski äro ett, är icke detta det stora "folkliga element" som han menar? Och de s. k. occidentalerna i Ryssland voro väl sällan annat än de medelmåttiga skönandarna, kulturartisterna, hos hvilka "europeismen" aldrig blef till något — icke därför att Europas

kultur var en svag och "icke-folklig" kultur, utan därför att de själfva aldrig (heller ej Turgenjeff) stått i någon lefvande och stark kontakt med det verkligt starka i västerländsk ande. När Dostojevski försöker att få en att tro att denna senare likväl skulle vara i styrka underlägsen och icke identisk med detta särskildt goda och starka i det ryska folkingeniet, är väl ingenting annat att säga till det än att Ryssland i så fall tills vidare icke visat oss hvad detta element egentligen är. Dostojevski var en uppenbarelse, den största öfverraskning väl som rysk kultur ännu beredt oss. Men den särskilda egenarten af hans nobla hjärta kände vi förut: i den ädle Dickens. Det ryska "folkelementet" hos Dostojevski är icke starkare än det engelska hos Dickens. Däremot är Dostojevski i sin intellektuella organisation, genom kraften att öfverblicka andliga strömningar och fenomen Dickens mycket öfverlägsen. Men i den sidan af hans

ingenium spelar väl det folkliga ingen särskild roll; där sammanfaller hans verk med de occidentala reformisternas. Och den, för hvilken den europeiska atheismen kunde blifva en sådan hjärteupplefvelse, den, som dragit dess konsekvenser ut till dess högsta ideal och tydligare än nästan alla europeiska tänkare sett det (Kirilloff i romanen "Dämonerna") — var han verkligen, som han påstår, en folkligt orthodox rysk kristen?

Med hänvisning till en tanke af Strakhov, en af de slavofiler som stodo honom närmast, nämligen att alla kraftiga talanger i ryska litteraturen slutat med att vända sig mot det folkliga, nationella och religiösa, uttalar Dostojevski en gång att det ligger en hemlig lag under detta faktum, hvilken gäller på alla områden, icke endast på litteraturens. Har en man verkligen talang, skall han sträfva att frigöra sig från de öfre, af en falsk civilisation förstörda samhällslagren och söka återförena sig med folket. Har han ingen

verklig talang, kommer han icke blott att stanna i denna falskhet, men han skall till sist fullständigt expatriera sig.

Dostojevskis kritiska och politiska skrifter ha till största delen tillkommit under det sista decenniet af hans lefnad (1870—81), omedelbart före och efter hans sista stora roman "Bröderna Karamasoff". De utkommo periodiskt under titeln "En skriftställares dagbok". Där vore mycket att förtälja om denna rika bok; dock ju mer man närmar sig Dostojevskis tankevärld, desto tydligare känner man sitt främlingsskap inför denna värld, inser att endast i kraft af fullständig autopsi af det ryska lifvet eller åtminstone en långvarig intim bekantskap med ryska tankeföreteelser kunde man vara i stånd att träda i ett lefvande förhållande till Dostojevskis idéer. Det vore lätt att hålla fram episoder ur dessa skrifter som skulle komma en europé att skratta, t. ex. i fråga om orthodoxi och autokrati, om det barnsliga

och religiösa förhållandet mellan folk och tsar, om ett ryskt Konstantinopel såsom den enda verkligt idealistiska lösningen af Balkanproblemen, nota bene utan skymten af politiska makthänsyn ... om detta ryska Konstantinopel, som ett första steg till den slaviska idéns ändtliga realiserande, nämligen idén om den mänskliga förbrödringen i Kristi anda ... Men som prof på andan i Dostojevskis *realpolitik* kunde man utvälja följande lilla stycke ur artikeln "Idealister eller cyniker", som verkligen innehåller en "icke minst i dessa tider" förbluffande tanke. "Är det nu också säkert, att det är de praktiska fördelarna, den snabba vinsten som utgöra det verkligt fördelaktiga för en nation, den sanna 'högre' politiken i motsats till känslornas och idealens Schillerväsen. Är det icke tvärtom ärans, storsinnets och rättvisans politik, som, om ock skenbart i strid med det egna intresset, i själfva verket är den enda fördelaktiga politiken för en *stor*

nation? Skulle vår historiker (professor Granovski, mot hvilken artikeln är riktad) verkligen icke ha vetat att det alltid är de stora ärliga idéerna som till sist triumfera hos alla folk och nationer och ingalunda de momentana fördelarnas små kvasiidéer — triumfera i trots af hela denna deras löjliga 'oförnuftighet', som gör dem så föraktliga i alla diplomaters ögon. Och att denna ärlighetens och oegennyttans politik för en stor nation alltid är, icke blott den 'högre', utan också den fördelaktigare — just därför att den är stor. Den politik som riktar sig efter det för tillfället praktiska och ständigt jäktar efter närmaste fördelar drifver nationen ut i småttighet och leder slutligen till kraftlöshet. Den diplomatiska geisten, sinnet för det praktiska och närmaste har alltid visat sig ringare än sanning och ära, och *de* ha alltid segrat till sist; och ha de inte det, så komma de i alla händelser, trots allt att segra, ty det mänskligas innersta väsen vill det så."

I Frankrike och Tyskland är intresset för Dostojevski i stadigt växande. Det är kanske ett talande faktum, att det är Tyskland, som dröjt längst med att upptaga honom bland sina gudar och "Erlöser". Eller är ej det nya Tysklands innersta princip denna: att vara ett bålverk mot asiatismen, de dunkla makterna af odisciplinerad, stil- och kurslös sentimentalism, den må heta kristendom eller nihilism eller något annat? Märk Bismarcks ord: "det finns manliga nationer och det finns kvinnliga; ryssarna (och danskarna) höra till de senare!" Hvar gång Dostojevski på sina resor tvangs att passera Berlin, var han i ett tillstånd af raseri, som höll på att förorsaka honom slaganfall. Och hur har han ej skurit tänder i Dresden, i Baden-Baden . . . hur har han ej gnisslat i sina romaner; hvilket nära nog gammaltestamentligt åskdunder låter han ej gå ut i sina bref öfver tyskarna. Och det finns kålhufvud som tvifla på hatet mellan folken . . . som inbilla sig,

att "nutidens storartade kommunikationer" ha fört människorna för nära hvarandra för att de icke skulle lärt sig inse, att vi alla äro bröder. Ja, "nutidens kommunikationer" ha fört människorna *nära* hvarandra, så nära att de ordentligt lärt känna hvarandra, så nära som flinta och stål kunna lära känna hvarandra, innan där går eld i dem. Den som hört ryssar tala om tyskar, tyskar om ryssar, får se besynnerliga saker som man icke når med Bismarcks enkla klassifikation.

I Tyskland har nyligen, efter afslutandet af den stora Münchnereditionen af Dostojevskis samtliga verk (Piper), utkommit en mycket omfattande samling af Dostojevskibref, fullständigare än den som Mercure de Frances förlag för några år sedan utgaf. Den skall helt visst nå vägen till Sverige också, där, af allt att döma, intresset för Dostojevski, den älskvärdaste af människor, är i stigande.

Dostojevski föddes i Moskva 30 okt. 1821.

Hans far var läkare på ett lasarett. Vid 15 års ålder kom Fedor Michailovitsch till Petersburg i ingenjörsskola. Där utmärkte han sig icke synnerligen, men läste ifrigt Goethe, Schiller, Hoffman, Victor Hugo, Balzac. 1843 slutade Dostojevski sina ingenjörsstudier och fick anställning som ritare vid ingenjörsdepartementet. Redan året därpå tar han emellertid afsked, besluten att lefva för sina litterära planer. Till att börja med arbetar han som öfversättare, och det är att märka att han bland annat öfversätter Balzac.

Balzac har helt naturligt lämnat spår i Dostojevskis verk. Han har studerat och beundrat honom. Samma rasande arbetsbegär hos dem bägge, samma sällsynta förening af drömmaren och arbetaren; och hos begge kommer man ofta till den reflexionen att där är något i lusten till sanning och poesi, som icke trifs samman med denna ambition, detta arbetsbegär. I Balzacs romaner står

ofta en högst odiös kontorsluft — just det slags luft som *icke* finnes i hans egentliga stora poem (som Peau de Chagrin, Louis Lambert och andra) och heller ej hos Dostojevski, där han är verkligt fri. Men det stora verket föder blygsamhet, säger Balzac, det lilla egenkärlek. Genom ambition frigjorde de sig från ambition. I sin humor ha de en högst intim likhet: man kan knappt läsa ett kapitel som ''De tre fäderna i kyrkan Marneff'', det lustigaste Balzac skrifvit (Cousine Bette), utan att samtidigt tänka på Dostojevski.

I maj 1845 har han färdig sin första roman, ''Fattigt folk'', för hvilken Nekrasoff och Belinski entusiasmera sig och som hastigt gör honom bekant. Några år senare, i april 1849, inträffar den händelse som skulle sätta så djupa märken i hela hans existens som människa och författare. Ett, som det förefaller, tämligen harmlöst förhållande till en politisk krets samlad kring Petrachevski och

något där fälldt "revolutionärt" yttrande ledde till hans arresterande. Efter flera månaders undersökningsfängelse, hvarunder högst fatala sjukdomssymptom trädde i dagen, blef Dostojevski jämte ett antal af nämnda krets' medlemmar dömd till döden. Domen var emellertid simulerad, och i sista ögonblick upplästes "benådningen": fyra års straffarbete i Sibirien och därpå följande inkorporering i ett regemente som simpel soldat. Resten är bekant genom skildringarna i "Döda huset". I mars 1854 trädde Dostojevski ut ur fängelset som soldat. Följande år utnämndes han till löjtnant, 1856 får han tillåtelse att publicera, men först efter långa underhandlingar och talrika suppliker lyckades han utverka sig tillåtelse att lämna Sibirien och bosätta sig i Petersburg. Samman med sin broder utgaf han tidskriften Vremia (Tiden), där han publicerade romanen "De förtrampade" och "Döda huset" jämte kritiska artiklar. 1862 och 63 gör han sina

första utlandsresor, besöker Tyskland, Schweiz, Frankrike, Italien. Emellertid blef tidskriften indragen på grund af en politisk artikel, en ny grundades och misslyckades, brodern dog, och Dostojevski hotades med skuldfängelset.

Af de tidigare brefven, de flesta af dem till hans bror, får man ännu ingen fläkt af poeten i Dostojevski, den fatala människan i honom. Han är öppen, munter; vid 25 års ålder har han sin stora litterära triumf; lefver starkt, arbetar starkt. Det är det året, 1846, då Gogol förnekar sig själf som skriftställare: i "Bref till mina vänner", i "Författarbikten", dessa skrifter som så egendomligt varsla om Tolstoj. Han bränner sina manuskript: de innehålla intet af verkligt gagn för mänskligheten; en författare får ej arbeta blott och bart för tillfredsställandet af smak och intellekt, han är skyldig inför Gud att gagna sina medmänniskor, anvisa, råda, trösta. Människans bestämmelse är att tjäna.

Gogols stora litterära ambition och stora triumf upptar starkt den unge Dostojevski. Att han hellre bör hungra än skrifva något invita Minerva, är han på det klara med. Vid samma tid gör han bekantskap med den 25-årige Turgenjeff, och förtjusningen är ömsesidig. Så kommer den stora katastrofen, fängelse och deportation, den långa hemska vägen från hypokondri till epilepsi, som ändar i Semipalatinsk, där han, själf sjuk, gifter sig med en sjuk. Dostojevski skulle väl aldrig ha blifvit en "god författare", god belletrist, men visst är det, att katastrofen varit honom till en hjälp. Den kastar honom, i yttre och inre mening, ut ur det fadda och trånga litteratörlifvet, som ej passade hans stora natur, den tvingar honom in mot hans moraliska resurser, de friska djupen, där lifvets värde bestämmes. Så blef han en af dessa, "de där gå genom jämmerdalen görande där källor".

Han beklagar sig öfver att vara nödsakad

att producera hastigt och på kommando. Han skrifver icke så godt som Turgenjeff, säger han, men det kommer sig af att han skrifver under piskan. ''En roman är ett poetiskt verk, som kräfver lugn i själ och fantasi, och jag förföljes af fordringsägare som hota mig med fängelset,'' heter det i ett bref från febr. 1866, då han arbetar på ''Raskolnikov''. Och vidare: ''med Guds hjälp hoppas jag skall denna roman bli ett beundransvärdt verk. Där är djärfva och nya ting i denna bok. Jag har en förkänsla af, att jag skulle kunna komma till att fördärfva mitt verk, detta är min högsta fruktan; sätter man mig i fängelse för skuld, kommer detta utan tvifvel att inträffa, eller också kommer jag aldrig att fullborda boken — Gogol behöfde åtta år för sin 'Döda själar'. Du förväxlar uppenbarligen inspirationen, d. v. s. den första ögonblickliga kreationen, med arbetet. För mig är det så, att jag kan nedskrifva på stående fot en scen, sådan som jag sett den

i min inspiration, men sedan arbetar jag på den i månader och inspirerar mig *åter och åter.*"

Man raljerade ofta i pressen öfver Dostojevskis "sentimentala genre", och han synes ha varit rätt ömtålig för sådant. Dostojevskis styrka visar sig ju aldrig tydligare och mer triumferande än just där han dristigt stiger tätt in på sådana nakna, rörande hjälplösheter i den mänskliga världen som hos svagare författare bli till sentimentalismer, d. v. s. förfalskningar, förräderier mot lifvet och verkligheten. Det kan väl ej falla en in att påstå, att Dostojevski skulle alltid ha lyckats, när han skrifver dessa skälfvande, upprörda scener. Han arbetade ju mycket ofta invita Minerva; där är t. ex. i "De förtrampade" mycket som helt säkert icke är äkta och bakom hvilket egentligen icke står annat att läsa än det faktum, att revyn han skref för, betalte så och så mycket per ark.

I sista ögonblicket undgick han fängelset

genom att resa till utlandet. Det är med tungt hjärta han reser, ty han vet, att han behöfver Ryssland för att kunna arbeta och att han är som en fisk i luften i utlandet. Men han har också trott sig märka, att sjukdomskriserna, de epileptiska anfallen, hvaraf han lidit alltsedan fängelsetiden, alltid varit mindre häftiga då han befunnit sig på resor. Ett ögonblick hade han tvekat! Inför den tanken nämligen att fängelset kunde gifvit honom stoff till ett nytt "Döda huset". Emellertid hade han nyss gift sig för andra gången. De bo först några månader i Dresden. Därpå i Baden-Baden, som blef fatalt. Dostojevski spelade. En dag vann han vid ruletten 4,000 francs (under sin förra utlandsresa hade han en gång vunnit 12,000), dagen därpå förlorade han *allt*. Omsider hamnar familjen i Genève. "Hvarför vi rest till Genève just?" heter det i ett bref. "Ingen aning. Vi ha hyrt ett möblerat rum hos en gammal kärring, och allt hvad vi äga är 18

francs.'' De bo i Genève ett år. I detta lilla rum, där hans hustru födde sitt första barn, den lilla Sonja, som endast lefde tre månader, skref alltså Dostojevski sitt djupaste verk, den stora romanen ''Idioten''. Om man fått en aning om hur det var beskaffadt med hans nerver och likaledes har en aning om hvad för en ömtålig sak den poetiska produktionen är (och här gäller det poesi i den största mening), fattas man af beundran och förundran öfver denna andliga suveränitet.

Den lillas död sörjde han djupt. Hon hade för honom, säger han, redan blifvit en karaktär, en personlighet; hon hade nyss börjat känna och tycka om honom, och han kunde få henne att upphöra med att gråta, när han tog henne och bar henne. Efter begrafningen, som ju kostat pengar, får han gå till lånekontoret med sina egna och sin hustrus kläder. De epileptiska anfallen bli tätare och tätare. Efter sådana anfall går

det 4 till 5 dagar innan han återvinner sina krafter, men trots det arbetar han dag och natt. Det är väl sannolikt att där mellan sjukdomen och den produktiva berusningen har rådt ett bestämdt sammanhang och att det var detta som gjorde det möjligt för honom att så länge öfvervinna sjukdomen. Stundom tänker han på att återvända till Ryssland och låta sätta sig i fängelse för att där fullborda romanen, men fruktan att sjukdomen skall förvärras afhåller honom.

I början af 1870-talet begynner han tala om sitt *stora verk:* "det är på tiden att börja tänka på att skrifva något allvarsamt" — det verk, hvars idé skall utgöras af frågan om Guds existens, det problem som han alltid lidit under. Han har för afsikt att skrifva en roman om *atheismen;* och därmed skall han ha fullbordat sin konfession. Han har för afsikt att kasta sig i vidlyftiga studier för denna bok. Man får dessvärre alltför litet veta om dessa studier och hans reaktion på

samtida västerländskt tankelif. Hela vintern 1868—69 (i Florens) läser han Voltaire och Diderot.

Fort nog har han mist smaken för Turgenjeff (Karmasinov i "Dämonerna"). Till Strakhov skrifver han om "Byns Kung Lear", att han finner den tom och emfatisk. Turgenjeff är — *épuisé*. "Porträtterna" anser han emellertid betydande. Tolstojs personlighet ber han enträget om underrättelse om. Han opponerar mot Strakhov, när denne sätter Tolstoi i jämbredd med de största i ryska litteraturen. Puschkin, Lomonossoff, Gogol, det är genier. Att skapa en "Peter den Stores neger", en Belkin, det är att säga något aldrig sagdt, men "Krig och fred" är icke något nytt. Turgenjeff och Tolstoj äro *littérature de grands propriétaires*. Han hånar Belinski för hans förakt för det nationella. Belinski är *stupide, puant* — ej som person, men som ryskt fenomen betraktad. Den universella kosmopolitiska

människan är ett abstraktum som existerar ingenstans och aldrig kommer att existera. Hvarför sjunker occidenten? Därför att den förlorat Kristus. Den ryska europeismen måste vända tillbaka på den orthodoxe Kristus' banor. Rysslands mission är att visa världen "den ryske Kristus", och världen skall uppstå, tack vare Ryssland! Idealet af det mänskligt sköna är i ryska *folket*. Han talar med största aktning om Danilevski. Själf har han nedskrifvit tankar af liknande innebörd som han. (Danilevski, först "europé" och fourierist, senare slavofil, författare af en berömd bok, "Ryssland och Europa".)

Ett yttrande af Soloviov griper honom på det starkaste: "Mänskligheten vet mycket mera än den förmår gifva uttryck åt." Själf har han icke fått sagdt tjugondedelen af hvad han borde ha sagt. Men utan all falsk blygsamhet bekänner han, att det blifvit honom förunnadt att gifva uttryck för nytt och för-

borgadt i det mänskliga hjärtat. Men han vet *mer*, oändligt mycket mer, som det aldrig skall lyckas honom få sagdt. Han arbetar ytterst pinsamt, med undantag af de sällsynta ställen där han är inspirerad. Han fröjdar sig åt att ha vunnit sympati hos *enskilda*. Ty skänka och vinna sympati gör lifvet värdt att lefva. Och egenkärlek måste man ha — för sitt verks skull. Men den offentliga kritiken har behandlat honom idiotiskt. Själf anser han "Idioten" för sitt bästa verk och gläder sig särskildt öfver dem som hålla med honom häri; han har funnit att sådana människor alltid haft något visst i sin intellektuella organism som varit honom djupt sympatiskt.

"Jag är ingen själabefriare, ingen kvalförstörare, fastän somliga ha sagt mig det; jag är snarare ägnad till att väcka pina och afsky." —

"Det existerar något som är högre än förnuftets deduktioner, och enhvar måste

underkasta sig det. — De moraliska idéerna existera; de födas af den religiösa känslan och kunna aldrig bevisas med logiken ensamt. Moraliska idéer existera, men man kan icke bevisa, att de äro moraliska."

"Mitt jag har medvetande om alltet, universum; känner och dömer och är härigenom *på sidan af* det hela, öfverlägset den jordiska lagen. Detta är en allusion på själens odödlighet (som är samma idé som Gud), och funnes det ej en sådan allusion, skulle vi icke veta af någon oro. Det lönar ej tala om detta, men hufvudsaken är att man *bevarar sin oro.*"

Den, som kunnat lida med människor och älska människor så som en Dostojevski, är det all anledning att höra med respekt, äfven när han talar om ting som ligga bortom logik och erfarenhet. Ty den klokaste är väl ändå den, som förstått den svåraste konsten i lifvet, att bevara ett rent hjärta. Där finns något i Dostojevskis karaktär som man kunde

kalla för en *godhetens list*, något som han fått genom sitt stora behof att förstå och genom sin öfvertygelse att all verklig kunskap om lifvet är ytterst en moralisk affär. Detta är ett skarpsinne af en art som hör till högre logik, och det kunde skrifvas ett kapitel om den. Men detta vore just en — moralisk affär.

SANNINGSINTRESSET

Ingen *karaktär* har gått så djupt genom världen som den *achilleiska*. Den var det innersta hjärtat hos de flesta diktare och biktare, som blifvit älskade af människorna. Förnufts- och klarhetsidealet blir sällan älskadt. Den förvillade, grumliga och sjuka ambitionen i motsats till den självförnekande, af klarhetskärlek renade, förädlade och fruktbargjorda. Äran och stoltheten sin egen teater, i det inre medvetandet (conscientia), säger Cicero: med listig-blygsam reservation och förbehåll, ja — ty när allt kommer till allt var kanske den innersta grunden densamma hos begge slagen, de kranka och de klara; de senare voro bara af ett segare virke och hade kontroll öfver sina hjärtan.

De härsklystna och sårbara voro städse de produktivaste och "sanningskäraste", de eldigaste och hänsynslösaste bekännarna, de som offrat mest för "sanningen", de som varmast lofsjungit den såsom det enda renande och förlösande i lifvet. Men världen skulle häpna om en verklig konfession en gång blefve skrifven. Mänskokännaren skulle ej häpna.

En ärlig människa borde anse det oanständigt att ta ordet ärlighet i sin mun. Och nära nog också räkna det för oanständigt att lägga fingret på denna humbug. Ty det är icke sanningsbehofvet som gör oss skarpsynta för dylikt. Det är helt andra behof. Och här börjar den verkliga konfessionen — nämligen just där den slutar.

*

Man utvidgar sig genom sympati. Sol är där hos alla som ha sträfvat. Den oärlige

parasiten ha vi allesammans åtskilligt af. Hvarför skulle inte den fattiga medelmåttan ha rätt att söka eröfra sig sin plats i ljuset såväl som den rike som har råd att vara relativt uppriktig? Inför solen äro vi alla lazzaroner. Leben und leben lassen. Det rena och ärliga är ju ej för människor, icke ens för de riktiga söndagsbarnen: ty äfven de ha som oftast begått stora orättvisor. Goethe har förklarat män af hans egen art för filistrar och oduglingar. Michelangelo gick ''ensam som skarprättaren'' i sin monopolsjuka. Och hundra andra exempel kunna anföras. Hvad är att tro om det mänskliga sanningsintresset, när man ser sådant i alla tider? Särdeles stort kan det inte vara. Och det är inte för inte som de klokaste ha bedt den bönen åter och åter: Ett rent hjärta!

*

Det finns vissa vägtecken i det mänskliga tänkandets lif genom seklerna, hemliga väg-

märken som tala endast till de få, anvisningar till tankens *välfärd* —: det är egentligen det allra kostbaraste historien har att gifva, den mänskliga erfarenhetens juveler. Man finner dem ej så ofta hos de stora forskarna, de vetenskapliga arbetarna och systembyggarna; de ha sällan den stillhetens och lyssnandets konst, där denna kunskap vinnes, som rinner ned genom seklerna likt en klar sorlande sakta bäck. Väl den som finner den. Han har fred och låter världen larma. Midt i larmet och tumlet är han starkt och ljufligt ensam; världsälskande och världsförgäten.

Kommer det väl an på *hvad* man tänker — kommer det ej mera an på *hur* man tänker? Med andra ord, gäller det ej att vara *välsinnad?* Att ge akt på vägtecknen, hålla den linjen ren och tydlig i själen, som förde till din bästa stund, din klaraste utsiktspunkt. Dit gå alla vägar i de bästa människornas lif, de må ha tänkt hur olika som helst, de må ha bekänt sig till hvilken religion och

hvilken filosofi som helst. Hvad Goethe fann kostbart hos Spinoza var detsamma som han såg i den klara sjön Meister Eckhart.

Glädjen är till sist det som alla "mystiker", d. v. s. lefvande filosofer, tänkt mest öfver. Det sanna, fromma, det riktiga är glädjen. Så är det äfven för Goethe, som i sin s. k. förnuftstro i själfva verket är en mystiker. Detta är honungen af världskulturens blomma. Emerson var i vår tid kanske den lyckligaste samlaren af denna honung. Han förstod konsten att *vara stilla*, förstod den som Meister Eckhart. "All right thought is devout." I vår tid, då allt är offentlig täflan, är denna kraft så sällsynt. Tänkandets Musa skickas ut på gatan att tjäna pengar. Sträfvar man till tankens ödmjukhet och stillhet, så gör man det för att slå konkurrenterna i skallen med sin dygd. När Strindberg blef vis och from, begynte han först på rama allvaret att slå ihjäl folk. Visheten själf var inte nog betalning, om han

icke fick absolut monopol på att vara vis. Det är icke bara de svaga som lida af monopolsjukan, en ordentligt ofilosofisk sjuka; många starka ha den också. — Men var nu det för mycket begärdt, att denne utomordentlige man ville ha monopol? Det var ju just däri det låg: att det *icke* var mycket. Det var det minsta och dummaste han kunde begära.

*

Det finns en fin gräns, där glädje sjunker ner i falsk trygghet och välbefinnande, mister sin lätta fina otillfredsställdhet.

Tvånget till andlig liflighet skulle icke kännas tyngre än som då en fin hand rör vid din skuldra. Ansträngning föder hos diktaren sällan annat än förfalskning. Och annorlunda kan det ej vara hos tänkaren. Det goda som tänkts har blifvit till utan möda. Att känna sanning är konsten att vara stilla.

Sine ira et studio. Får man ej sanning till

skänks, får man aldrig. Ser man ansträngning hos Goethe? Det är detta underbara faktum, det lugna snabba sväfvande tillståndet hos Goethe, som man fattat i uttrycket "olympiskt". Ställ en af de stora moderna kulturarbetarna inför detta, och se hur han sjunker samman till en respektabel vanlighet. "Dilettant" kallade sig Goethe. En som icke gjorde sig bråk, en som förstod stillhetens konst. Man kunde visst tala om lättja hos Goethe, utan att därmed säga en paradox. Kan där finnas ansträngning i det bästa och lyckligaste? Lättjans flit är den bästa fliten.

*

Det rätta sättet att se på människorna är att betrakta dem som barn. Vill man vårda sin inre styrka, skall man anse sig icke kunna tillfogas någon orätt af dem. Deras svaghet är ju iögonenfallande. De äro som murade in i dårskapen och småaktigheten och veta

intet om den fina öfverlägsna glädjen af förnuftet och självets förnekelse. Det är nonsens att kalla självviskheten simpel, det rätta uttrycket är *barnslig*. Man kan kalla den en barnslig olycklighet, halft djurisk, halft mänsklig. I den fullmänskliga olyckan är ljus och kraft. Och intet är falskare än det pseudoromantiska medlidandet med öfverlägsna människors tunga väg genom lifvet. Den starke och äkte romantikern, som Dostojevski, har öga för den barnsliga självviskhetens lidande, som kan bli vackert och rörande för hans öfverlägsna blick, men för sig själf och sin art har han intet medlidande.

Man kan icke bära orättvisan och missförstånden och förtalet annat än i kraft af en hemlig glädje: öfver att man tilltager i klokhet och styrka just genom att sätta sig öfver orättvisan. Kan man skaffa sig ett sådant tillstånd i sitt inre och göra det mer och mer stadigt, beständande, har man verkligen förvärvat en skatt att lefva och dö på.

Att älska självförnekelsen annat än för sin starkhets och säkerhets skull, alltså egoistiskt, förstår jag ej, och tänker att äfven de renaste förnekare af självet ha älskat på det sättet. Hvad är till sist mystikernas "gud" annat än sinnesfrid och sinnesstyrka och säkerhet? Därför är deras erfarenhet så kostlig — när man först blåst undan de teologiska agnarna, som Dalgas säger.

Denna väg — vägen till en betraktelse sine ira et studio — är för visso en svår väg, och den som finner den så, är egentligen ej skapad för den. Han faller beständigt, men har han en gång fullt insett dess ljuflighet, reser han sig också beständigt och har en tillflyktsort från den allmänna lumpigheten i umgänget med de stora förkunnarna af tankens osynliga seger öfver världen. Det kan komma öfver honom en öde förtviflan öfver att känna sig som en utstött från sanningens och kraftens rike, men han skall se, att san-

ningen är barmhärtig och aldrig helt öfvergifver den som en gång älskat den.

*

Det är i djup öfverensstämmelse med sakens natur, att den, hvars arbete är en personlig tillfredsställelse och lycka, icke skall förtjäna sig materiell rikedom på detta arbete. Men det vore väl önskvärdt, att han förtjänade så pass mycket, att han blefve i stånd att fortsätta i sin sträfvan. Är han icke nöjd härmed, visar väl detta, att han i grunden icke tror på, icke har verklig kärlek till de andliga tingens makt, som det vore hans uppgift att teoretiskt och praktiskt visa människorna till tröst och styrka i hvardagskifven och hvardagsförnuftet: att han således tagit miste om sina anlag. Att kunna bära fattigdomen med jämnmod (äfven den extrema) och icke ge den makt att störa och förplumpa hans lifsstämning är en

hederssak för den andligen producerande. Att bekänna sig lida af sådant är aflägga bekännelse om inre armod, tankesvaghet, olämplighet till sträfvan af högre art. Går ej andlig sträfvan ut på att finna inre kraftresurser mot lifvets torftigheter, hvad skall den så gå ut på? Läkare, hjälp dig själf. Att världen skulle ha en särskild förpliktelse mot den som är moraliskt starkare rustad, har friskare hjälpkällor i sin själ än andra till att uthärda lefnadens smärtor är en modern och ynklig tankegång, som aldrig ledt till annat än befordrande af medelmåttigheten och därmed försvårande af det andligen lifsdugligas framkomst och framgång.

*

Hur pass långt man kan komma med en rättskänsla, moralitet, grundad på egoism, maktbegär, den enkla uträkningen att konstnärlig och intellektuell elegans i sista hand

bero af stränghet och självförnekelse? Är den verkliga kunskapen om detta identisk med det praktiska realiserandet af idealet? Är egoismen på detta "högre plan" ett symptom till verkligt behof och ren kärlek? Är det kanske nonsens att tala om rent och icke rent, verkligt och skenbart begär i dessa ting? Säkert är att man gör klokt i att icke bråka med pedanterier om egoistiskt eller oegennyttigt sanningssträfvande. Var viss att tillfällena till och nödvändigheten af självförnekelse och stränghet uppställa sig af sig själfva, om du verkligen ger dig ut på den vägen, och att begäret växer med tillfredsställandet: har du en gång läppjat till denna dryck, vill du tömma bägaren, kosta hvad det vill. Helvetius och hans fränder ha icke sett till grunden i detta. Det är icke mycket sagdt med att visa att sanningslusten kommer ur egoism, när man icke sett att egoismen är en i det oändliga variabel storhet.

*

De billiga *euphonierna* —: det är sättet att förhålla sig gent emot dem, misstänksamheten eller godtrogenheten, med ett ord: renlighetsbehofvet, som skiljer de goda skribenterna från de medelmåttiga. Ingen är fri från dem. Det finnes sanningshjältar som stundom offrat sanningen för tillfredsställelsen att göra en god vits — eller icke en gång en god.

*

"Peu d'oeuvres donne beaucoup d'amour propre, beaucoup de travail donne infiniment de modestie." Balzac.

Kanske är här det enda möjliga svaret på frågan om ett rent sanningsintresse är möjligt. Och Helvetius vore bara högre snusförnuft.

MORALISTER OCH TRAGÖDER

Aut nulla virtus, aut contemnendus omnis dolor! Amittenda fortitudo, aut sepeliendus dolor!

Lifvet blefve armodigt, miste sina finaste blommor, om lifvet skulle lefvas endast stoiskt. Men denna käcka tro på förnuftets lyckliggörande makt, denna lust att säga nej till hvarje aegritudo, öfvertygelsen om fullkomlig befrielse och oberoende — hur ha de ej farit likt vårblåst genom seklerna! Hur många heta, stolta, föraktfulla hjärtan ha tagit sin tillflykt till dessa blad! Konungar och fältherrar, rika och tiggare, starka och svaga ha hviskat dessa ord och känt deras svalka — Montaigne och Hutten, Petrarca och Tegnér, Montesquieu och Camille Des-

moulins — och alla dessa namnlösa och förolyckade, den bannlyste fritänkaren, den lärde vagabonden, alla dessa stormdrifna som skymta inne under medeltidens hårda horisonter — bevarande sina själar vid Ciceros eld.

Men skarpare och längre än moralisten såg den tragiske skalden. Där låg finare rättskänsla, varmare rättsbehof, där låg mänsklig generositas under poeternas hänsyntagande till det svaga och sorgen. Hvem är människa? Den som gör rätt åt det starka, rätt åt det svaga. Philoktetes dög intet för Plato och Cicero. Men Nietzsche var glad öfver att den dikten fanns, och Sophokles kunde trösta sig.

Sanabimur si volemus! Men när Goethe går skarpt mot dem som syssla för mycket med det kranka, har han förbisett hos några, att deras sentimentalismer också hade finare källor.

Kanske är det en illusion att där hos de

visaste och lyckligaste kunde vara en slutgiltig punkt att söka sig in emot, där värdet af att lefva öfvervinner mörkret. Äfven de voro svaga och fruktade för den stund då de kunde komma att tvingas att bittert desavouera sig själfva. Så sök den punkt där de tystna och icke våga längre. Sök den hos antikens tragöder, hos Shakespeare och Dostojevski — de ha mer att säga härom än filosoferna. Kan en människa bestämma och afgöra? Kan hon mer än observera? Men luften är fruktbar öfver den tvekan.

LIFVETS ANLETE

Han kom hem i en salig stämning, ty han hade vandrat i sköna friska tankar och trodde sig ha funnit hela lifvets försoning. Med sväfvande gång steg han uppför trapporna för att i sin kammare med vällust forma ut sina tankar under nattens stillhet. Då förnam han plötsligt ett skri; ett skri med en så fruktansvärd ton uti, som han icke trott vara möjlig, en ton som tycktes komma ur lifvets, ur helvetets innersta afgrunder. En kvinna kom störtande, fallande, vältrande, rullande ned genom trapporna — en kvinna som för ett ögonblick sedan sett sitt barn falla ut genom fönstret där uppe i det höga huset. Den kvällen skref han intet om lifvets försoning i tanken.

ORDNING

Där talas nu med stor emfas om den tyska ordningens och rätlinjighetens härlighet — och med djupt förakt om rysk-asiatisk töcknighet och oreda; och man betecknar den förra som kultur, den senare som barbari. Det är möjligt att man misstager sig grundligt. Har man sett en liten smula af ordnad tysk trånghet och trångsinthet blir man misstänksam.

Disciplin och disciplin —: man har disciplin af starkhet, och man har disciplin af brist på starkhet, af brist på stolthet, af sinnets armod och trånghet. Det finns ordning och ordningskärlek som härflyta ur pöbel- och slafsinne. Och det finns oordning af generositet. Månn verkligen det slags mak-

ter som nu drifva sitt spel ha något att skaffa med ''tysk klarhet'' eller ''rysk töcknighet'', som t. ex. J. V. Jensen försäkrar oss. Skulle de stora generösa makterna i mänsklighetens lif ha något att göra med detta krig? Är ej den dumma humbugen lika stor på begge sidor — är det ej lika vidrigt när kejsar Nikolaus ''välsignar'' sina trupper med helgonbilden i hand som när tyskarna hämta fram Goethe och Nietzsche och lägga Faust och Zarathustra i soldaternas tornistrar? Är det ej simpla krämare och hatare som varit mästare för det hela, Goethes och Nietzsches urfiender, filistrarna, som rifva sönder hvarandra, desamma som ignorerade Shakespeare och Dostojevski?

Jag läste i tyska blad en mäktig hög ''krigslyrik''. Där fanns icke *en* verklig ton, icke *en* rad som var annat än eländigaste positivgnäll. Där stod formligen långa öron ut ur dessa dikter. Dehmels var de sämsta af dem alla och Julius Bab, Tysklands främste

kritiker, har icke skrifvit något trubbigare och mattare än sin förhärligande uppsats om denna lort. Han är dock i alla händelser icke så löjlig som Harden i "Zukunft" som spelar Fichte!

*

Då jag första gången såg Berlin, trodde jag, att jag af en tillfällighet råkat komma att inträffa i staden samtidigt med öppnandet af en slaktarvärldskongress i allra största stil. Jag kunde icke tro att detta var tyskar.

Då jag kom till Tyskland var jag naiv nog att tro, att jag skulle möta nära nog idel människor af samma art som den som lefvat i mina tankar därhemma, medan jag i böckerna umgicks med tyska människor. Hade väl hört sägas att denna art var utdöd; att Tyskland blifvit något annat än hvad världen vant sig tänka sig vid detta begrepp. Men på riktigt allvar hade jag just aldrig tagit dessa påståenden. Till

min häpnad skulle jag så småningom komma underfund med, att den stora slaktarkongressen från första dagen var själfva den tyska normalbilden, att icke säga idealbilden. I flera år lefde jag så i den gamla "Kommoden", kungliga biblioteket, lefde bland de stora skuggorna, själf en skugga. Och medan tiden gick, började jag omsider få ögonen upp en smula: började ana betydelsen af denna slags "ordning", af denna oerhörda fulhet, denna gränslösa själlöshet och tölpighet — begrep att det var detta armod, denna plumphet som gifvit språngbrädan för de döda idealisterna, begrep hvarför tysk ande blifvit mäktigare än alla andra folks ande. Då fick jag intresse för sakerna, då lärde jag älska *die hässliche Nymphe der Spree*.

*

Jag njöt Berlins ödslighet. Jag har aldrig funnit det ödsliga tråkigt och hörde alltid

kallt på dem som prisade de små gamla tyska städernas gemytlighet och frid. Och när jag, ströfvande i de nordliga eller östra stadsdelarnas öknar, mötte sorgen och eländet, förtviflan och döden, tyckte jag mig i detta finna sanningsvärden och skönhetsintryck som voro förmer än alla fredliga blomsteridyller. Berlin är väl likt Petersburg, och innan jag lärde känna människorna här, kunde jag ofta i fantasien inbilla mig, att jag gick i en lifslefvande Dostojevskimiljö. Då jag med tiden lärt känna dem, skulle jag komma att le ett något ironiskt löje åt dessa intressanta stämningar. Helt visst ej med full rätt likväl. Ty så fattigt är ej Berlin-gemytet att det ej har rum för det rena och starka i sorgen åtminstone. Men förakt och förbittring kunde stundom göra mig blind för långa tider.

*

Preussisk ordning: En räfvasax i hvar buske. Sådant fröjdar den trogne borgarens hjärta. Han ser att öfverheten tänkt på honom.

*

Jag ser för mig i detta ögonblick idealbilden af den ordningsentusiastiske teutonen.

Stark man mellan 50 och 60. Ansiktet i kolossala proportioner, bevuxet med skägg som liknar risiga bruna buskväxter af det slag som förekommer i mossar. Kinderna bestå af en stor mängd skålformiga bulnader, som se ut som om de kommit till af myggsting; och det mest frappanta hos denna typ är öfver hufvud något myggbrunt, en obeskriflig brunaktig sumpkulör, som hänger som en myggsvärm öfver hela hans apparition — naturligtvis äro hans kläder alltid bruna (tysken älskar för öfrigt det bruna), och bruna just med denna nyans, vare sig

nu den tillhört stoffet från begynnelsen eller den genom mystisk karaktärsutstrålning från djuret inunder småningom förvärfvat denna ton.

Sumpteutonen tuggar beständigt. Han tuggar när han går ut och kackar, han tuggar när han återvänder. Han älskar särskildt att sitta vid ett öppet fönster åt gatan och tugga ut åt de passerande. Stundom tillropar han en bekant något, naturligtvis tuggande (äfven hans tal är ett slags tuggning), och då ramlar det tuggade ämnet ned öfver skägget och bröstet, så att han måste hålla händerna under för att inte gå miste om näringen, som han så åter inför. Han är till sitt intellekt en synnerligen normalt utvecklad individ och kan lätt höja sig till ansenlig ställning, t. ex. på det vetenskapliga fältet, om förhållandena äro gynnsamma. Hans blick på människorna är präglad af ett förebrående förakt; särdeles klandrar han den öfverhandtagande *ordningslösheten* i tiden

och polismaktens slapphet. Ser han ett barn ta ett steg in på gräsplanen i en park för att hämta tillbaka sin boll, kan han ge ifrån sig ett rytande som om han blifvit sparkad i magen.

*

Man kommer i alla händelser längst med frisk lust och sympati här i världen; och jag tror att man också kommer sanningen närmast på den vägen. Åtskilligt lärde jag väl på föraktets och förbittringens vis, fick se djupt i mänskosinnets fattigdom och sjukliga förtorkning, djupare kanske än jag skulle fått se i någon annan stad. Och den synen och den erfarenheten är ej så nedtryckande som man tror i första ögonblicket. Jag tror tvärtom att ur den erfarenheten ha många starka bittra hälsosamma källor sprungit upp — ej minst just här i detta Preussen. Den synen kan ge vingar åt anden. Den ropar: fly, fly! Och: håll ditt hjärta rent. Ljus-

linjen i det mänskliga är något som godt kan undvara den yttre världens sol till långa mörka tider; kanske är den af det slag, hvars natur det är just att tvingas fram af det förvridnas, förtorkades, förarmades makter för att komma till rätt energisk tydlighet. Men kan man i grunden förbittras öfver sådant, hvars åsyn väcker i ens själ det lyckligaste af allt tvång, tvånget till ljus- och skönhetsentusiasm? Man kan, rätt sedt, endast känna medlidande.

*

Det är icke tvifvel om att det *tyska ansiktet* är världens ljusaste. Det mest andligt genomglänsta och viljebeglänsta.

CARLYLE OCH EMERSON

Det är icke hundra år sedan England begynte komma i intim beröring med Tysklands kultur. Tyskland har en stor skuld till *Carlyle*. Hvilket land har haft en bättre förkunnare af sina värden än Tyskland i Thomas Carlyle?

Goethe blir strax uppmärksam på hans tidigaste essays, i Edinburgh- och Foreign Review, och förutsäger hans bana med en tydlighet och noggrannhet, som är sällsam. På 1820-talet i England, då Carlyle begynte sin verksamhet, stod Goethe för den bildade publiken som en "demonisk", vild pessimist, en halfförryckt hypokonder och mystiker. Carlyle måste på fullt allvar taga upp till bemötande den uppfattningen, att allt hvad

Goethe skrifvit är endast en lång fortsättning af Werthers Leiden och att han under hela sin långa lefnad icke gjort annat än gått och laborerat med självmordstanken. Vid första påseendet finner man ju dessa fakta tämligen grofva. Och det kan ej nekas att den litterära kosmopolitismen gjort framsteg sedan de tiderna. Analogierna saknas emellertid långt ifrån. Den som af en händelse kommit att läsa hvad som i våra tider skrifvits och skrifves om Strindberg i de amerikanska och engelska revyerna skall se att världen är i det väsentliga föga annorlunda nu än på Goethes och Carlyles tid, då det gäller uppfattning af personer af deras art. Beträffande Kotzebue rådde i Carlyles England inga missförstånd: han var barn i huset. Och i nutidens England existerar säkert ingen missuppfattning i fråga om Sudermann eller motsvarande fenomen i Skandinavien.

Carlyles långa lefnadsväg har intensiva punkter, höga ställen med mäktiga utsikter

och stormfull friskhet. Han var så som få andra af mänskligheten förkunnare och representanter besjälad af den heta viljan att göra sitt lif och sin gärning till en stor frisk storm. Och han var en god storm. Han ville vara det *alltid*, på hvarje punkt, men det kunde han ej — och hur många ha kunnat?

Han var rädd för medgång. Ty utan stormen kunde han ej andas. Emerson, hans vän och stridsbroder, har icke skrifvit en rad *invita Minerva*. Carlyle har skrifvit massor *invitissima Minerva*. Hvad som hos Carlyle förekommit eller ännu förekommer mången som makt, friskhet, vildhet, sälta är ofta, ofta endast en steril och pinsam kramp. Hvad man finner mjölkigt och idylliskt hos Emerson är blomman af hans djupt lyckliga natur. Lyckan och harmonien — irritera. De irriterade Nietzsche. Men skulle de ha irriterat Goethe, om han fått upplefva Emerson? Emerson hade medgång hela sitt lif

liksom Goethe. Men ärligt taladt — hur många högt begåfvade människor ha varit starka nog att bära medgången — hvilka skulle blommat härligt i motgång? Carlyle visste det, och han fruktade medgången. Med våldsamma andliga maktbehof har han till slut nått ett mindre resultat än Emerson med sina mindre deciderade och lugnare ambitioner. Det är en märkvärdig sak denna, att Carlyle i själfva verket tidigt blef steril, trots sina många och stora verk ända in på sin höga ålderdom. Det ser ut som om han redan som 40-åring hade passerat toppen af berget och allt det andra vore en lång pinsam nedstigning. Den som endast läst hans senare och mest berömda skrifter frapperas, när han lär känna de tidigare (och allra mest kanske i brefven till Emerson) af hans goda ton och stil här. Det finns ett specifikt angelsaxiskt drag i fråga om ton, stil, hållning etc. Mill (som knappast sett klart på Carlyle, men tagit honom på allvar) visar detta i sin

klassiska *Autobiography*. Detsamma gör Carlyles landsman, skotten Hume. Och Emerson och Lowell, amerikanarna, äro mästare i denna lågmälta, oemotståndligt inträngande ton, som verkligen med rätta kan kallas *god ton*. En af de lätt räknade tyskar, som intimt liknar engelsmännen häri, är Lessing. Denna stil har mager elastisk maskulin figur; det ligger som ett stålgrått skimmer öfver den.

Hur har ej Carlyle syndat mot detta i sin senare produktion. Hvilka öknar i hans verk. Öknar af skrik, skrän, kramp, tumult. — Där är kanske i nordiskt geni en eldighet af ett särskildt slag, och man kunde betrakta de Carlylska osmakligheterna, hans dåliga ton som afvigsidan häraf. I det skotska ser Carlyle en *fervid genius, natural impetuosity of intellekt*. Jag tror att hos Burns finns en sida af detta. Ingen tillfällighet att Fröding fängslats af honom. Burns' salta naturskildring liknar Strindbergs, kanske

mer än Frödings. Den har detsamma *häftigt doftande* som hans, detta som finns endast och uteslutande i ren nordisk genius. Man finner det hos de moderna jutska diktarna, liksom det fanns hos de stora schleswig-holsteinska, Storm och Groth. (Den senare är ju Burns upp i dagen.)

Den skrikiga emfasen hade ännu ej satt sitt tråkiga märke i Carlyles stil och karaktär den tiden han skref sina essays om tysk litteratur. De stå ännu i dag friska och lifskraftiga, de höra till det bästa han åstadkommit: Goethe, Jean Paul, Novalis, Heyne (filologen) o. s. v. På samma tid öfversätter han en rad tyska romaner och noveller, bl. a. Wilhelm Meister. Den tyska filosofien upptager honom länge, och det är intet tvifvel om att Fichte är den af tyskarna, som näst Goethe verkat djupast förlösande på honom. *Förlösande:* ty det är ju intet annat än den stora *Sartor*-upplefvelsen, som här strålar i sitt fina ljus i dessa essays, liksom i den

stora Burns-essayn som är från samma tid, den vackraste och friskaste i hans lif.

Hvarför Burns blef olycklig, frågar Carlyle. Var det fattigdomen; var det bristen på erkännande? Var Milton rik, när han skref sin Paradise Lost? Dog ej Camoens som en tiggare på Lissabons gata? Och Locke? Hvad hade dessa, som Burns icke ägde? Jo: *they were not self-seekers and self-worshippers; but seekers and worshippers of something far better than Self.*

En sällsam kasus denna: Burns' och flera andras och Carlyles äfven, innan han nådde fram till befrielse. Det tycks då vara *sanningsintresset*, som är defekt hos dem. Enda väg till verklig starkhet ligger utan tvifvel i en viss klokhet att kunna glömma sig själf (just för sin egen skull!), vara gripen af idén och försvinna i den. Å andra sidan beror styrkan i Burns' dikt på en stor sanningskärlek. Kanske finns i Frödings dikt om "gallret" något af samma stora kval,

som Carlyle utlöst i Sartor Resartus och dessa Tysklands-essays.

Man vill kanske säga: Det var lätt för en Carlyle att prata om sådant! Men om Carlyle varit i Burns' eller Frödings skinn...

Misstag! Carlyle har den allra bästa rätt att döma i detta. Ty om någon var *poet*, så var Carlyle. Man skall vara ordentligt versförhönsad, om man icke ser att sådana verk som Sartor Resartus, de sociala och politiska essayerna i Past and Present (som Emerson kallar en Iliad) o. s. v. i själfva verket äro framsprungna ur en lyrisk ingifvelse (ordet i dess rena betydelse), som i makt långt öfvergår en Burns' och Frödings bästa inspirationer. Carlyle hade för mycket i hufvudet för att skrifva vers (han har dock skrifvit åtskilliga). Troligen har han aldrig riktigt litat på verskonsten; Burns är den ende lyriske diktare han skrifvit om med förklarad sympati. Af Mill uppfattas Carlyle som poet. (För Mill har Carlyle varit af

betydelse: i brytningen med Bentham ha Carlyles tidigaste artiklar spelat en roll; genom Carlyle drefs han till Goethe och Tyskland o. s. v.)

Carlyles ställning mellan Tyskland och England, hans upplefvelse af tysk bildning har rätt mycken likhet med den svenske filosofen Höijers sätt att förhålla sig till det tyska. Den senare har liksom Carlyle af de etisk-estetiska energierna i tysk kultur tagit intryck, som hålla sig genom hela hans lif, och liksom denne begagnar han sig af dem vid sina stora och klara uppgörelser med romantismen och sentimentalismen i konst och litteratur. Höijer är här öfverlägsen Carlyle genom sin stora utsikt öfver antiken, hvarigenom han kommer den Goetheska och tyska principen på ett helt annat sätt nära än Carlyle. (Den filosofisk-vetenskapliga öfverlägsenheten naturligtvis lämnad ur räkningen. Det kan hänvisas till Liljekrantz' briljanta,

alltför litet uppmärksammade bok om Höijer. Lund 1912.)

Vid samma tid som den gamle Goethe i Weimar med lifligt intresse följde Carlyles författarskap i Frazers Magazine, Edinburgh Review m. fl., gick en ung man i Boston, Ralph Waldo Emerson, som med skarp uppmärksamhet lyddes till och lystrade vid den höga signalen från den skotske högländaren i Craigenputtock.

Man bör glädja sig öfver att två sådana män som Carlyle och Emerson funnits och — *funnit hvarandra*. Vi skulle annars varit utan en af de rikaste dialoger, som någonsin utspelat sig mellan två rika människor. Jag kan ej se annat än att den öfverträffar i stora utsikter den Goethe-Schillerska. Det finns stora partier i den Goethe-Zelterska som stråla; men också mycket stora partier, som icke äro värda att rubriceras annorlunda än som en sorts intellektuella hushållsangelägenheter.

Det är icke tal om annat än att rivaliteten med Carlyle — Emerson hade varit en liten man om icke det gått eld i honom vid förhållandet till Carlyle — har varit ett af de viktigaste och skönaste elementen i hans lif. Carlyle var en salt vind. Och han lät i sina bref (han var ju den äldre af de två) på ett mycket tydligt sätt Emerson veta hur pass högt han taxerade det alltför sommarljufliga och azurblå. Och finns det något, som behöfver *saltas*, så är det fromheten och lyckan. Emerson har icke lidit. Det är lätt att se. Och skulle ej ha funnit nåd inför en tillbedjare af "smärtans skönhet", som t. ex. Barbey d'Aurévilly. (Apropå: hur aktningsvärdt, betydelsefullt är Emersons afståndstagande från Goethe, jämfördt med d'Aurévillys plumpa och tomma ringaktning.) Men se på hans resultat. Det är stort. Det kan se ut som om Emerson vore en drömmande, en vekt mediterande. Det är ej så. Han brottas så hårdt som Carlyle. Men

han är starkare, klarare. Därför märker man det ej som hos Carlyle. Man ser blott rörelsens grace. Carlyles utsikt är begränsad. Hos Emerson är den magiska makten af gränslös förhoppning. Han gifver mer kunskap och aning om maktresurserna i det mänskliga än Carlyle. Carlyle ser floderna, men Emerson ser ända upp till deras källor.

''På mänskligheten höjder steg han och såg långt ut i världen —''

Kritik är för Emerson poetisk skapelse. Carlyle har icke i samma grad detta suveräna behof som Emerson har och som förbjuder honom att referera.

Man stirrar och stirrar på hans mystiska reservation mot Goethe. Att han är för ''sensual'' för den store engelske mönstergossen, ja — det är väl klart. Men där är något annat. Det innerst Emersonska är en evig törst efter en viss fin stimulans, en

excitement af människans lyckligaste eteriska kraft till frihet och salighet. Det finner han *för litet* af hos Goethe och vill ej förlåta honom, ty just *han* hade varit i stånd att skänka det, tror Emerson. Var någonsin en man sommar i sin själ, så var Emerson. Hans värld ligger ej så högt som de högsta syftat. Men den *är* en hög och lycklig värld. Carlyle uppmanar Emerson (1839) att en gång skrifva något "konkret" — därmed menar han visst plastiskt framställda människor, händelser e. d. Emerson svarar: jag är ingen poet, är blott en reporter, hör till "the suburban class of litterature". Carlyle är naiv nog att trösta honom. — Emerson anför Aristoteles: "Hurry is for slaves." Den storsinte är långsam. Ett mycket lugnande ord för mången, men äfven farligt. För Emerson emellertid icke. Han *var* skön rörelse. Och 30 år senare skrifver Carlyle till Emerson (beträffande dennes "Society and Solitude"). Han är då alltså 75 år

gammal. Så mycket mer beundransvärd hans beundransvärda karaktärisering af Emersons genius. Han slutar äfven denna gång med sin gamla invändning — och den är ju i grunden befogad — att Emerson för ''Oversoul'', ''the Ideal'', ''the Perfect'', ''the Universal and Eternal'' ägnar för litet uppmärksamhet åt *''the frigthful quantities of friction and perverse impediment — — Ah me, ah me; what a vista it is, mournful, beautiful, unfathomable as Eternity itself, these last fifty years of Time to me!''* Carlyle kan gripas stundom af ett tvifvel inför det ondas problem, som för tanken till Dostojevski. Och någon gång skymtar mellan raderna i hans bref denna outsagda tanke: att för att se djupt i hjärtat af lifvet får man icke vara alltför mycket — god. Var detta Emersons ''begränsning'', så är Carlyle den, som har sista ordet i den 50 år långa dialogen.

LITTERÄRPSYKOLOGISKT

I.

Hvarför är den engelska melankolien (det är dock den som den nya europeiska lyrismen närmast flutit ur), den engelska elegien varm och fuktig — och hvarför var den klassiska torr, solig och skimrande? Och ha vi någon säkerhet för att den senare arten är bättre än den andra? Jo, vi ha. Fint väder är fint. Kan vi ej få det fina vädret alltid, så ge oss storm. Den är klassisk.

Hur den franska jorden sög till sig den engelska nederbörden! Hur fick ej Voltaire (som jämte hugenotterna haft äran af att göra England kändt i Frankrike) till sitt djupa förakt se en Richardson lägga hela den bildade franska världen för sina fötter, och icke blott kvinnor och belletrister, utan män

som Diderot. Att det blef engelsmännen som skulle förgifta den moderna poesien är ett kuriöst faktum. Missförstådd Shakespeare som den engelska sentimentalismens genesis? Chaucers mystiska besök hos Petrarca kunde tagas som ett omen... Låg där icke till sist en högst värdefull och högst förnuftig sinnesriktning under Voltaires, Vauvenargues och andra kloka franska mäns reservation mot Shakespeare?

Det kan vara att vi nordiska fått det mesta af slasket via Tyskland, men källan var England. Och Gud vet om inte tyskarna själfva varit hart när lika oskyldiga som fransmännen, innan anglomanien slog dem. Där var ett starkt osentimentalt, ''voltairianskt'' element i Tyskland från 1500-talet och allt vidare.

II.

Rousseau. — Det syns knappt möjligt att tro på ett stort sanningsbehof hos en män-

niska som är så vidrigt värnlös, så utan all stolthet och manlig vrede inför de ynkliga misärer som ”vänner” och ”väninnor”(!) spunnit in henne i, och som en man skulle ha gjort sig fri från med en spark. Man kan finna det sorgligt att en Strindberg förslösat krafter på fruntimmersträtor, men hvilken vigorös intelligens blixtrar ej upp ur hans misärer med sitt skarpa stål, där Rousseau bara är en blecksabel.

Det är troligt att han af koketteri och kalkyl har ställt sig svagare, värnlösare än han i själfva verket var. En man med hans seniga framställningskraft är ju en makt, en välbeväpnad och farlig man. Men det låg i hans intresse att ge sig ut för att vara ett barn. Hela ”Maman”-episoden är typisk för hans karaktär och öde. Och så var han ju halft upptäckare af hela det nyare sensibleriet och måste som sådan vara angelägen om att presentera sig som rekordinnehafvaren i allt dithörande —: se hur ömtålig jag

är! se hur känslig! såg världen någonsin min like! Att nu icke tala om hans protektionslystnad. Han är prototypen för den moderne artisten och poeten med deras jakt efter beskyddare och beskydderskor. Protegé-och-älskare — det är idealet. "Maman"!

III.

Från Rousseau till Petrarca är ej långt. Den förre hade ju också en tid (den berömda sexårsperioden), då han stod i kontakt med antiken.

Petrarcas förhållande till antiken kan endast betraktas som en liberalitet mot antiken. Af samma art som t. ex. Abälards, som betraktar grekernas och romarnas främsta tänkare, Plato, Cicero, Seneca, som evangelisternas föregångare och förberedare — ja, han säger redan klart ut att Nya testamentets skrifter äro påverkade af hellenismens ande. Petrarca har knappast lagt något

nytt härtill. Hvad han beundrar i den latinska litteraturen är i stort sedt detsamma som han lofordar i den kristet-latinska. Han beklagar ofta att Cicero ej fick upplefva Kristus. *Han* skulle med sin ''eloquio incomparabili'' ha blifvit ''Christi praeco maximus''! Och Plato! Af Plato var Chalcidius' latinska Timaeus allmänt känd; den citeras ofta af Petrarca, och i hans exemplar har Pierre de Nolhac funnit följande anteckning: ''Felix miser, qui haec sciens unde ista nequisti,'' d. v. s.: Plato var lycklig och olycklig på en gång, som höjt sig till så stora sanningar och likväl icke kände den verkliga källan hvarifrån de upprinna, nämligen Kristus. För att fatta hur kristendomen i Petrarcas själ kunde segra öfver antiken måste man ställa sig för sinnet den stora tjusningen af sådana personligheter som Franciscus och Ambrosius. Man skall söka en man i hans djupaste tröst. Luther hos David, Petrarca

hos Ambrosius, Augustinus o. s. v. Ingalunda hos Cicero, Horatius eller Lucretius.

Rousseau och l'amour propre — Petrarca och äran. Begge tvingas de, för att rädda sin själs frid, att uppgifva världslusten och ärelystnaden. Men Petrarca erkänner att han dragit sig från världen af — raffinerad ärelystnad. Rousseau på L'isle de Saint Pierre — Petrarca i Arquà. De världsliga ambitionerna väcka och sticka honom ständigt, liksom de stucko Rousseau, men hufvudlinjen är bestämd; kristendomen verkar förförisk på hans tanke, det är där han söker sin frihet.

Trots allt har Renan haft panna att säga: ''Pétrarque fut véritablement un ancien.'' Petrarca med sitt hat till den fria tanken, till Aristoteles, till naturvetenskapen, Petrarca, som kallat Averroes (Ibn-Roschd) ''en galen rasande hund, som skäller på Herren Kristus och den katolska tron'' — Averroes, som t. o. m. Dante funnit pas-

sande att ge en anständig plats i sitt Inferno. Petrarca yttrar en gång den näpna planen att från alla håll samla hop de hädelser som tilläggas denne "helvetets sekreterare" — t. ex. sådana afskyvärdheter som denna: "må min själ dö en filosofiskt värdig död". Ett passande företag för "den första moderna människan".

Medeltidens glada fritänkare roade sig kostligt med att reta denne veritable ancien. En sådan hälsade på honom en gång i Pavia och stack honom med följande: "Apostlarna, Augustinus, Hieronymus — pratmakare hela högen, inte värda en hacka! Nej, läs Averroes!" "*Att* man skall få höra något sådant!" suckar Petrarca. "Och sådana som denne karl finns det tusen och åter tusen af; de stora städerna vimla af kättare, hvarken fängelse eller bål är i stånd att tygla dem."

Pétrarque fut véritablement un ancien . . .

IV.

Den litteräre handelsresanden är absolut det förnämsta i världen. När Hillebrand vill lösa gåtan af Rousseaus kraft till omedelbar glädje vid naturen, vänder han hela affären på ett mycket slugt sätt till en anklagelse och ett klander mot Rousseau: det är tack vare sin genomplebejiska karaktär som han blifvit i stånd att divertera oss (oss aristokrater och handelsresande) med en så egen kraftig natursans. Det är nämligen långt ifrån gentlemanlike att erfara en okonstlad (väl att märka okonstlad) glädje vid naturen.

V.

För kvinnor är det ingen konst att skrifva. För män *är* det en. Det är den stora skillnaden.

VI.

En viss färglöshet är ett karaktäristikon för alla produktioner ur inspiration.

VII.

Kvinnan har prydnadssinne, mannen skönhetssinne. Prydnad: det skönas dödsfiende. De moderna artisterna och diktarna ha ett ''starkt'' utveckladt prydnadssinne; de skulle svälta ihjäl annars.

VIII.

Montesquieus *Considérations* visar hur fast och stor komposition kan förenas med aforistisk konst. Den är idealet af ''essay'' och lämnar den engelska formen långt efter sig. Vid sidan af sådant syns Emerson pittoresk och linjesvag. *Une fête pour l'esprit*, det är hvad denna stil är. Den visar hvad antikens skola kan uträtta.

Man kunde säga om Montesquieu, att han gifvit den *taciteiska essayn*, liksom man kan säga om Kleist, att han skapat den *taciteiska novellen*. I själfva verket ligga dessa begge former hvarandra mycket nära.

IX.

Det gamla begreppet *eloquentia* har sysselsatt Emerson mycket. Emerson lefde med en gränslös förhoppning om ett nytt stort poem, som skulle omsluta allt; för honom var *kritik* något lika "positivt" som Odyssén. Då jag vill samla mig till en formel för hans litterära art, finner jag denna: *den pindariske prosatören.* — "Criticism for the gods."

X.

Man kan väl stundom vid läsningen af Emerson komma att tänka på den arktiske resanden som, efter att ha sträfvat på isen i veckor, en dag upptäckte att han befann sig många mil söder om den punkt hvarifrån han utgått. Ty isen som han kämpade på hade satt sig i gång. Men hela det mänskliga slagfältet kunde vara en sådan is . . . Och det är ingen konst att göra vitsar; men en stor

konst att lefva klar och upprätt genom ett helt långt lif.

XI.

Originalitet består för Lowell, Emersons lärjunge, i en ''power of digesting and assimilating thought, so that they become part of our life and substance''. Och pekar på Montaigne, som ''hjälpte sig till idéer på alla håll och kanter men ändå är en af världens originellaste skribenter''.

Är det ett hemligt medvetande om vår fattigdom, vår pedantiskhet, som gör oss så begärliga efter dessa arma sannvitsar om originalitet? Denna den goda matsmältningens originalitet hos oss observatörer, essayister, kritici, hvad hade vi att hålla den i aktivitet med, om det icke funnits skapande andar på andra sidan gränserna af snusförnuftet.

XII.

Det bästa sättet att vinna läsarens sympati är att locka honom till att tänka. Ty då ser han ju att han själf var lika slug som författaren.

XIII.

Mästerverken, säger Chamfort, komma alltid *efter* l'âge des passions. Så länge man är helt ung, tror ingen det.

Men ser man efter hos Chamfort, märker man snart att ordet passion får tagas cum grano salis, minst sagdt. Eller hvar finns egentligen hos Chamfort det, som har utseende af att ha kommit till efter denna ålder? Och hos de andra . . . Hvar *är* då denna berömda ålder? Den är visst på månen.

Att Schopenhauer talar med så stor respekt om Chamfort är nog par générosité? Han har älskat honom i sin ungdom, då han icke

tog det så noga med det lyriska, passionerade, pathologiska. Dessutom var det honom utan tvifvel särskildt värdefullt att en världsman som Chamfort kommit till ungefär samma resultat som han. Det finns många slags sanningskriterier.

XIV.

Den sanna poesien kan säkert icke vara annat än det visa och förnuftiga; jag tror att intellektualismens poesi är den finaste och varaktigaste. Är det icke *den* som lefver friskast af det som ännu lefver af Goethes lyrik, af Goethe öfver hufvud? Det är nonsens att tala om att hängifvelsen åt intellektuella ting skulle förkväfva poesien hos en diktare. Man uppfattar poesi i en bekväm trång mening och talar med ringaktning om det ''didaktiska'' och reflekterade. De som skrifva vers äro ofta sådana som äro oförmögna till allt tankelif. Det är de som spridt

denna uppfattning — i sitt eget intresse. Det är icke de lyriska och tankefattiga Propertius och Tibullus som *lefva* af de latinska poeterna, det är i främsta rummet den tankerike, reflekterade och ''didaktiske'' Horatius.

XV.

Människor som äro vana att lefva i goda och trygga omständigheter förfalla ofta till en dum retlighet och böjelse för ilska. Det är saknaden af inre enhet och midtpunkt som är grunden till denna tråkiga sjuka. Med retligheten och stuckenheten söka de hålla sig i balans. Den fattige — om han är klok och stark nog — får smidighet, spänstighet och jämvikt. Men om hans läge förändrar sig till det bättre, iakttager han med förundran hur retligheten och känsligheten strax ökas och hela den psykiska atmosfären liksom förgrofvas inom honom. Äfven mottaglig-

heten för allvarliga sjukdomar växer härigenom.

Så länge man bär en önskan, en sträfvan inom sig, går man säker och lugn i lifvet med något af sömngångarens orubblighet. Så snart den är tillfredsställd, finner man att i stället för den väntade lyckan har kommit något annat som man förr icke visste om, *fruktan*. Man vågar knappt gå öfver en gata utan att tänka på att man kunde bli öfverkörd, och de minsta bagateller irritera en. Jag hörde en gång en person säga förebrående till en god vän: "andra bli glada när de fått pengar, du blir arg". Han sade sant, men förstod icke *hur* sant han sagt; begrep ej att han rört vid själfva hjärtat i lifsspelets mekanik.

En tålmodighetens list och slughet, ett öga för hemliga dagrar, fina soligheter, fina skuggor, som blott de få veta om — sådant växer i den långa sega striden med vedervärdigheter. Den som vill tänka öfver lifvet

behöfver denna list i tålamodet. De längst nående, de skarpast genomträngande orden och tankarna ha födts ur den finstämda tålmodighet, den visa lågmäldhet som uthålligheten skänker.

Att all lycka och all rättvisa i tankens lif, all kraftighet med ett ord, lefva i stillhetens element blir man först rätt klar öfver i denna skärseld. Och det gäller i alla lägen denna kraft till jämnmod och stillhet. En Goethes lifssyn kunde lika godt ha vuxit fram ur uthålligt burna vedervärdigheter som ur en vist buren medgång.

XVI.

Jag förundrade mig alltid öfver att målarna sett så litet. Nu kan det hända mig i bättre stunder att jag häpnar öfver att tänkandet afslöjat så litet af sammanhanget mellan naturen och det moraliska lifvet, tanke- och skönhetslifvet i människan, häpnar öfver att

ännu så litet blifvit *uttydt* och att nästan alla gått i det plumpa misstaget att beskrifva naturen. Äfven för poesien gäller Marx' materialistiska (ekonomiska) historieteori: det var först sedan den blef brödkamp och geschäft som naturbeskrifningen kom upp; och naturen blef till en auktionsbod där diktaren ropade ut de rara föremålen, vände dem, synade dem från alla sidor och gjorde vitsar för ett långöradt publikum.

Jag tror att det funnes en intellektualism, där all naturens härlighet kunde spela in. Emerson är långt framme på denna väg och har lärt af Swedenborg. Vi borde nu snart ha tröttnat på naturskildring. Men om någon tolkade hvad hafvet och bergen *säga*, skulle vi lyssna igen.

XVII.

De flesta s. k. sanningar äro bara vitsar. Och ingen makt i världen kan tvinga en

man att tiga, när han funnit på en god vits. James Russel Lowell har gjort en berömd vits beträffande diktare som fördärfvats af att skrifva för lifvets uppehälle: "du kan inte vara säker på att den heliga elden alltid är till hands, när du behöfver — eld under grytan".

Låt oss se på Dostojevski. Har han någonsin skrifvit en bok, ja, en rad bara, som han icke skrifvit under det beska tvånget att skaffa bröd för sig och de sina. Och visa oss bland alla hans verk ett enda, som icke är en lefvande sann blodig poetisk skapelse. Geniet kan tåla alla klimat, liksom den mänskliga naturen.

XVIII.

Det tycks mig som om den som länge lefver i främmande land, skulle med tiden komma i ett ljufvare kärleksförhållande till sitt språk än de andra. För honom blir ju

språket till sist som en dröm, en värld på andra sidan världen, en synrand bortom verkligheten. Han kunde komma att *se* språket —: se det med något af den mörka kraft, hvarmed man i vånda och nöd kan se sin barndomsbygds jord, se den liksom med hela sin kropp, så att man vill brista under den synens makt.

XIX.

Mitte singultus! Eröfra världen, eller tig! utropar diktaren. Och han upphörde att klaga på ödet, blef klarare och klarare. Men växte hans eröfringslust med klarheten? Nej, nu begynte han gäspa. Så gick det med åtskilliga. Deras kraft låg i det dunkla, det som malde deras hjärtan. Det kom dem att stiga. "Das Unvernünftige bläht das Herz auf," säger Kant. Trist element.

XX.

Man kunde tala om en *andlig tatuering* i fråga om vissa miserabla sidor i den moderna bildningen.

XXI.

Ja, kultureländet har storartade ting att uppvisa. En man, en stor andlig kraft, som fyller halfva lifvet, halfva sitt verk med äktenskapsträtor, fruntimmersgräl. Jag ville se en stor man ur forntiden, en romare eller en grek, stå upp från de döda och taga ett sådant fenomen i betraktande. Sådant skulle han icke trott möjligt ens för en man af ett medelmåttigt ingenium.

Men de klassiska ha ju icke något att lära oss, bevara oss väl — de var ju ''perversa'', hela bandet. Och naturligtvis föredrager Strindberg Euripides för Sophokles, Där var han ju midt uppe i sina egna myggsumpar.

XXII.

Det finns en egen art af *stor idyll*, som uppstår i intervallerna af häftiga smärtor. Den verkar en *katharsis*. Den förlöser från hvardagsfalskheten, den tvättar själens ruta ren och sköljer som åskregn. Kanske ligger det rätta sättet att se tillvaron mycket nära det tillståndet. Man blir seende, fri. Känner att fruktan och sorg äro bojor som *kunna* sprängas för den tillräckligt skarp- och klarsynte, lika lätt som apostelns kedjor för ängeln.

XXIII.

Att läsa en författare af stor betydelsefull produktion är som att resa i ett stort land. Man kastas omkring i ett tumult af häftiga, slag i slag växlande intryck. Man bestämmes ena dagen för sympati, den andra dagen för antipati mot detta land, af hvilket man i

själfva verket ännu intet förstår. Till sist lär man så känna det. Då fördunsta de små passions- och stämningsimpressionerna af motvilja och beundran, och kvar står ett stort lefvande *faktum*, som kommit ens inre horisont att svälla ut och fått linjer att sträcka sig —: likasom vid sommarens slut när värmedunsten fått vika för kraftig nordostvind ett landskap plötsligt en dag kan sätta upp ett talande ansikte, som man icke anat i sommarens kvalm.

XXIV.

Ett rådjur i orörlig spänning — så spändt orörlig att en fjäril kan aningslöst sväfva om hans horn, som vore han ett träd — i djupa skogen betraktande en människa . . . Hans blick, hans uttryck är detsamma hvarmed ett fattigt barn från vägen betraktar den rikes boning och de skönt klädda människorna där utanför. Det fanns ''mystiker'' i forna tider,

kanske ännu, som med något af den blicken skådade mot Gud och evighet.

XXV.

Den finaste Östersjödagen i tysk poesi glänser från Fehmarn och Kiel, hos Klaus Groth; från Rügen och Stralsund, hos Ernst Moritz Arndt. Goethe såg aldrig Östersjön.

Arndt har verkligen gjort Rügen till ett Östersjöns Ithaka; den 70-årige gubbens skildringar ur sitt barndomslif höra till det skönaste som finns i den tyska litteraturen, och de öfverträffas icke ens af Gottfried Kellers i "Der grüne Heinrich", som äro af samma anda. Vi svenskar ha icke tagit notis om detta klassiska verk ("Erinnerungen aus dem äusseren Leben"), fast det är skrifvet af en svenskblodig man, född i en svensk provins, och fast det är den skönaste brygga mellan svenskt och tyskt. De stora ras-evangelisterna skrifva berg af böcker om

hvad tyskt och germanskt är. Ser man dem i synen, finner man att de se ut som mongoler själfva. De riktiga rasmänniskorna äro inte på långt när så sluga. De ge oss den lefvande saken själf i blomman af sin renmänskliga personlighet och poesi. Af den sorten är Arndt; och de som lefva komma nog att få se den typen stiga fram igen efter den nya blodstiden, hvilken utgång den än får för Tyskland.

XXVI.

"Sök ekstasen och hänförelsen, ty de äro en stor gåfva af Gud som icke blef många gifven," säger Dostojevski (munken i "Bröderna Karamasoff").

Ekstas var solen i mänsklighetens lif, alltid. Är ej sanning till sist ett ekstatiskt tillstånd? Tack vare ekstas få tingen mening för oss. Den som aldrig känt ekstas har icke

sett människan, icke sett himlen, icke sett hafvet, öfver hufvud ej *sett*.

Men jag fattar Leopardis stora längtan bort från allt känslobestämdt, religiöst, poetiskt — hän emot nyktert, naket, kallt utforskande och konstaterande af det mänskligas situation. Ty den ekstatiska kraften, som hjälper dig härligt just så länge den benådar dig, kan också slunga dig ut i söndermalande tomhet och tvifvel, när den icke mer har behag till dig. Den kallt iakttagande är fri från sådant uppvaknande (n. b. också fri från rusets flykt), därför är vetenskapen en stor lycka. Sådan lycka har Leopardi njutit ofta, men det har aldrig lyckats honom — han må än så ofta förklara sitt hjärta för fullständigt nerisadt (agghiacciato) — att förneka sina väsentliga krafter: *le grandi e splendide illusioni*, poesien, ekstasen.

Tillvarons fulhet kan icke en gång för alla besegras. Ju längre ditt väsen har krafter att svinga sig mot ljuset, det sköna, desto

svartare och vidrigare mörker väntar dig på andra sidan, där du får kämpa för att icke förneka din själ och din herre.

XXVII.

Aforismens försvar. — Bland J. S. Mills ungdomsskrifter finnes, från omkring samma tid som han skref sin bekanta essay "Om poesi och dess olika arter", en liten uppsats med titeln "Om aforismer". Man ser den, märkvärdigt nog, aldrig anförd af våra dagars talrika författare i denna genre, dock är den särdeles upplysande och, såsom skrifven af en sträng systematiker, väl öfverraskande nog.

"Många ha förebrått aforismen," säger Mill, "att den är osystematisk. Därvid glömma de, att alla sanningar som bero på speciell erfarenhet enligt sin natur alltid måste vara osystematiska. En systematisk afhandling är den naturliga formen för sådana sanningar,

af hvilka hvar och en alltid framgår ur en annan. Sådana sanningar, af hvilka hvar och en för sig beror på sitt eget fullständigt oafhängiga bevis har man helt visst rätt att lägga fram för världen i samma förbindelselösa tillstånd som man funnit dem. Filosofien må sedan efterforska det inre sammanhanget mellan dessa sanningar; kanhända skall den upptäcka den allmänna principen som ligger till grund för desamma och därmed förena dem till ett systematiskt helt; vi äro dock rakt icke förpliktade att vänta till dess med att uppteckna dem och rätta våra handlingar efter dem. Tvärtom dessa isolerade sanningar äro tillika stoff och pröfningsmedel för filosofien själf, då man nämligen icke tager filosofien till hjälp för att bevisa dem, men väl med rätta begär af den att den skall förklara dem.

En betydelsefullare invändning mot aforismer är den, att de sällan äro helt, noggrant sanna, men dessvärre är detta en invänd-

ning som man kan göra mot all mänsklig kunskap. Hvarje ordspråk, hvarje kort och träffande uttalande, hvarje sats af epigrammatisk prägel går nästan alltid öfver gränsen af sträng sanning; det faktum det är fråga om uttalas mera obetingadt än som öfverensstämmer med sanna förhållandet. Men blir saken bättre egentligen, sedan logikerna gjort sitt bästa till satsens beriktigande genom lämpliga modifikationer och afgränsningar? Vi tro det knappast. Allting är sammansatt af så tallösa egenskaper, står i så tallösa relationer till allting annat i världsalltet, att nästan hvarje lag som det synes underkastadt kan skjutas åsido eller tillintetgöras af andra lagar för samma ting eller andra ting som ha en eller annan störande inverkan på detsamma; och ingen förmår förutse alla dessa möjligheter, än mindre gifva dem uttryck med språkets bristfälliga medel. Därför må ingen inbilla sig att han vore i stånd att ställa upp satser, som vore nog konkreta att räcka till

för alla praktiska fall och som man kunde göra bruk af helt mekaniskt utan egen eftertanke. Det är ingen människa gifvet att stereotypera en räcka af satser och sedan med slutna ögon skrida fram med ledning af dem. Nya undantag, nya inskränkningar skola beständigt göra sig gällande. —

Hade aforismer mindre sannolikhet för sig än systemen att innehålla sanning, vore det svårt att förklara det faktum, att nästan alla samlingar af aforismer som en gång vunnit anseende, också fått behålla och visat sig förtjänta af detta anseende, medan enhvar sakkunnig vet att beträffande de filosofiska systemen gäller raka motsatsen. En af grunderna härtill ligger väl däri att aforismsamlingar sällan skrifvas af andra än geniala personer.* — I regeln är det väl så — för att tala med Coleridge — att den som hämtar sina tankar ur en cistern och icke ur den lefvande källan är böjd för att

* Uppsatsen publicerades 1837.

umgås sparsamt med dem och icke ger tio tankar på hvar sida utan hellre ägnar hvar tanke tio sidor. Och visar sig originalitet i aforismer, ligger i regel en sanning till grund eller ett dristigt närmande till sanningen. Ett vetenskapligt system spinnes ofta ut på några få originella grundtankar utan att dess upphofsman trädt i någon starkare kontakt med naturen och tillvaron; men den som ur verklig erfarenhet kommit till en rikedom af vidt skilda allmänna satser måste under sitt fortsatta framskridande ha kastat bort så många af sina tidigare generalisationer, att resten knappt torde kunna vara utan värde."

DON QUIJOTE

Redan då jag var mycket ung och föga anade det problematiska i detta verk, upprördes jag däraf.

En inspiration som är nästan brottslig! utropar Barbey d'Aurévilly. Insult mot traditionen, uthvissling af entusiasmen, af kristen barmhärtighet, kvinnokult, exaltationens poesi. En gubbes verk! En gubbe som gör sig lustig öfver sin ungdom, känner seklets prosaism stiga omkring sig "comme une glaise froide qui commence à prendre sa poitrine et qui va bientôt l'étouffer". Voltaire var den, som tog upp denna skärande hvissling ett århundrade senare i Candide. Cervantes var den störste melankolikern af alla Europas humorister. "Sublime tristesse!"

Candide och — Sublime tristesse . . . Vill man tro på denna melankoli vore ju don Quijote ett maskeradt försvar för exaltationen, och d'Aurévilly hade ingen grund att indigneras.

Att en gammal man, och sydlänning, som Cervantes skulle haft lust till en så desperat ironi syns inte mycket troligt. Därtill var han alltför klok karl och alltför god poet. Mer än de flesta spekulanter och moralister hade han haft med det handgripliga slaget af världens ondska att skaffa och var väl därför också mindre ömtålig än dessa herrar. Och lifvets scener, deras friskhet och karaktärsfullhet i sorg och lust fattade han med kraftigare blick än filosoferna. Kanske står saken så, att han menar något så när "allvarligt" åt begge sidor: både i sin melankoli (sublim är den sannerligen icke, snarare lite torr) öfver hjärtats och tankens tragik i en snusförnuftig värld och i sin kylighet mot denna begejstring. Är det mänskliga

värdt att tagas stort och allvarsamt? kunde denna min fråga. Passar det en sådan lump som en människa att vilja ta sig själf på allvar?

När den siste filosofen gjorde sin entré i dårhuset och hans öga mötte raden af läkare och vårdare, yttrade han, med ett decent-förbindligt leende åt alla sidor: "Ich danke für das grossartige Empfangen." Man kunde komma att tänka på detta, när don Quijote intågar på "kastellet", där han skall slås till "riddare" af en krogvärd och ett par horor och "bevaka vapnen", medan åsnedrifvarna sitta och flina åt honom från fönstren.

KELLER

Ja, lifvet och tanken ha många boningar för glädjen. Man skulle vara hemma i dem alla och förstå hvarje slag. Söka skapa en tolerans i sig, som icke är slapphet, utan finaste eldfullhet. Det finns tempererade genier och det finns tropiska. Det finns också de som ha alla klimat, liksom Chimborazzo (som det är sagdt om Shakespeare).

Det finns arbetande genier och lekande. Gottfried Keller hör till de senare. Det vore inskränkt att vilja vara utan den andra arten; men det kan ej nekas att en diktare som Keller är en gudadryck i lifvets torka — en sval skogsäng med gyllene bräm vid skuggorna af aftonstilla träd. Man dricker hans egen lyckas ädla vin; man förstår att stora

arbetare ha älskat honom — och att han ej älskade dem. Det finns de som tro att det är förbi med denna stora idyllkonst, men de ha helt säkert räknat fel. Med den "moderna hetsjakten" är det inte så farligt som man inbillar sig; det har i alla tider varit ungefär lika farligt med den saken. Kraften till stillhet och ro kommer nog att göra sig mer och mer gällande och känd, ju profithungrigare och larmfullare världen blir. Den är ju, den också, ett utmärkt godt vapen i tillvarelsekampen. Konstnärerna af denna genre komma aldrig att sakna sina kännare och vänner.

Gyllene poesi och gyllene humor (hvilken juvel är "Der Schmied seines Glückes!"), sådant kan göra ett lif lyckligt. Och där är en typ i Tyskland — ej stor och skarp och åskvädersgod, men solid, saftfull och klar — både i konsten och diktningen, som förenar dessa begge sköna element. Den är som vore den skuren ur Goethe själf.

Goethe var mycket, ja. Han var hela Keller bland annat.

De se lite snedt (ofta godmodigt, ofta inte fullt . . .) på all fanatism, allt filosofiskt eller religiöst skarpt decideradt. Är tillvaron sådan, att något kan afgöras? fråga de. Kan en människa mer än observera? (Qui sait si la finesse d'esprit ne consiste pas à s'abitenir de conclure?)

STILL-LEBEN

Hur denna jordens doft och toner kunna binda hjärtat! En af de sista dagarna jag vistades i staden X. gick jag på en gata i utkanten. — Det var en morgon i den tidiga hösten. Den lilla gatan låg tyst, solig och tom. Då hörde jag inifrån en gård det sakta släpiga ljudet af en vedsåg. Genom gårdsporten såg jag in på en stor gårdsplan med en vagn, några höns, redskap o. s. v. Där stod mannen och sågade. En liten torr karl af en viss Söderåstyp med en liten tobakspipa af trä i munnen. Solen sken med en stillhet i sitt ljus som öfver en höstbild af någon gammal holländsk målare, och Måns satt och putsade sig på trappan med en ro som om han suttit där från tidernas morgon

och tänkte hålla sin välsignade plats i evighet, medan han då och då kastade en gillande välvillig blick på den lagom flitige mannen och hans tobakspipas rökʼsky. Hur denna jordens bilder kunna binda hjärtat! Djupare är ju ingen poesi och ingen andakt än den frid och djupa säkerhet som glänser öfver en sådan bild och som gör Nederlandens mästare eviga. Man tycker sig se ned genom seklerna och känner den heliga glädjen och fromheten fylla hjärtat, hela släktets sunda goda glädje öfver jordens hem och sin samhörighet med alla dess ting. Man blir som ett barn som sitter på golfvet i solen och följer med sitt lilla finger en kvist i tiljan eller en flugas vandring och tyckes så förlorad i denna lust som den vise i sin tanke.

DEN MINNESGODA GLÖMSKAN

Konsten att glömma är en ljuflig konst, och man kan icke nog öfva sig i den. De finaste blommor med den finaste doft växa för tanken på det förflutnas lidandesplatser, sedan man dragit ut deras tagg ur minne och sinne. Man längtar tillbaka till dem, man lustvandrar i tanken på dem, och i stället för furierna stå vänliga genier fram ur skuggan och sända frid och lisa till hjärtat. Ur gamla städers mystik är det som strömmade emot en något af frid från hjärtan som läkts och glömt i generationer på generationer tack vare denna mänskosinnets goda gåfva. De mörknade byggnaderna tala försoningens ord; den andliga atmosfären har en svalhet och friskhet som luften efter åskregn. —

Hvarför kommer minnet af denna afton åter och åter upp för mig? Minnet af beslut som störtades i spillror och vrak. Och dock! Stunden var så rik, att den ännu gör mig rik och lycklig då jag tänker på den. Den gick i själfva verket ej förlorad, om det också såg så ut. Jag vill ha den åter. Ja, själfva platsen är mig kär och betydelsefull, där jag upplefde denna korta själshögtid. Jag vill se den åter, så fjärran den är, jag vill gå där en höstafton, som den det var, jag vill köpa någon bok hos mannen med bokkärran utanför bangården, som jag gjorde den aftonen, jag vill gå hem till samma hotell, se ut öfver platsen och tända ljuset. Hvad är all lycka mot kärleken till andens ljus. Hvilka förhoppningar som sjöngo i mitt hjärta! Är ej en sådan stund en skatt och ett smycke för lifvet, äfven om dess beslut gick om intet?

HALKYONE

I den nordiska poesien dominerar sommarn, helt naturligt. Vinterns kraftiga skönheter har man sällan rätt haft öga för. Egendomligt förefaller det att diktningen sålunda aldrig riktigt uppmärksammat den underliga tiden kring vintersolståndet, de s. k. *halcyonides:* dessa mörkgyllne mäktiga dagar, då horisonten växer, hafvet krusar sig som om sommaren, det sakta vågsuset har en sommarlig ton och öar plötsligt bli synliga, som varit dolda under synranden sedan de första höstfrostdagarna. Midt på dagen råder ett mildt varmt dunkel likt skymningen af en högsommarkväll.

Hur stor är ej symbolen i den gamla dikten, sorgens segersymbol. På det nakna

hafvet lägger den underliga fågeln, Halkyone, sitt bo i dessa korta fridsdagar. De stora andarna äro dessa halkyoner i mänskligheten lif. För andens seger lägger sig tillvarons vinterstorm. De skapa och föda i några korta dagar, medan ljus och mörker kämpa. Hafvet lyder, och den sällsynta artens bestånd är säkradt.

INNEHÅLL.

Dostojevski 7
Sanningsintresset 63
Moralister och tragöder 79
Livets anlete 85
Ordning 89
Carlyle och Emerson 101
Litterärpsykologiskt 117
Don Quijote 149
Keller 155
Still-leben 161
Den minnesgoda glömskan 165
Halkyone 169

94.
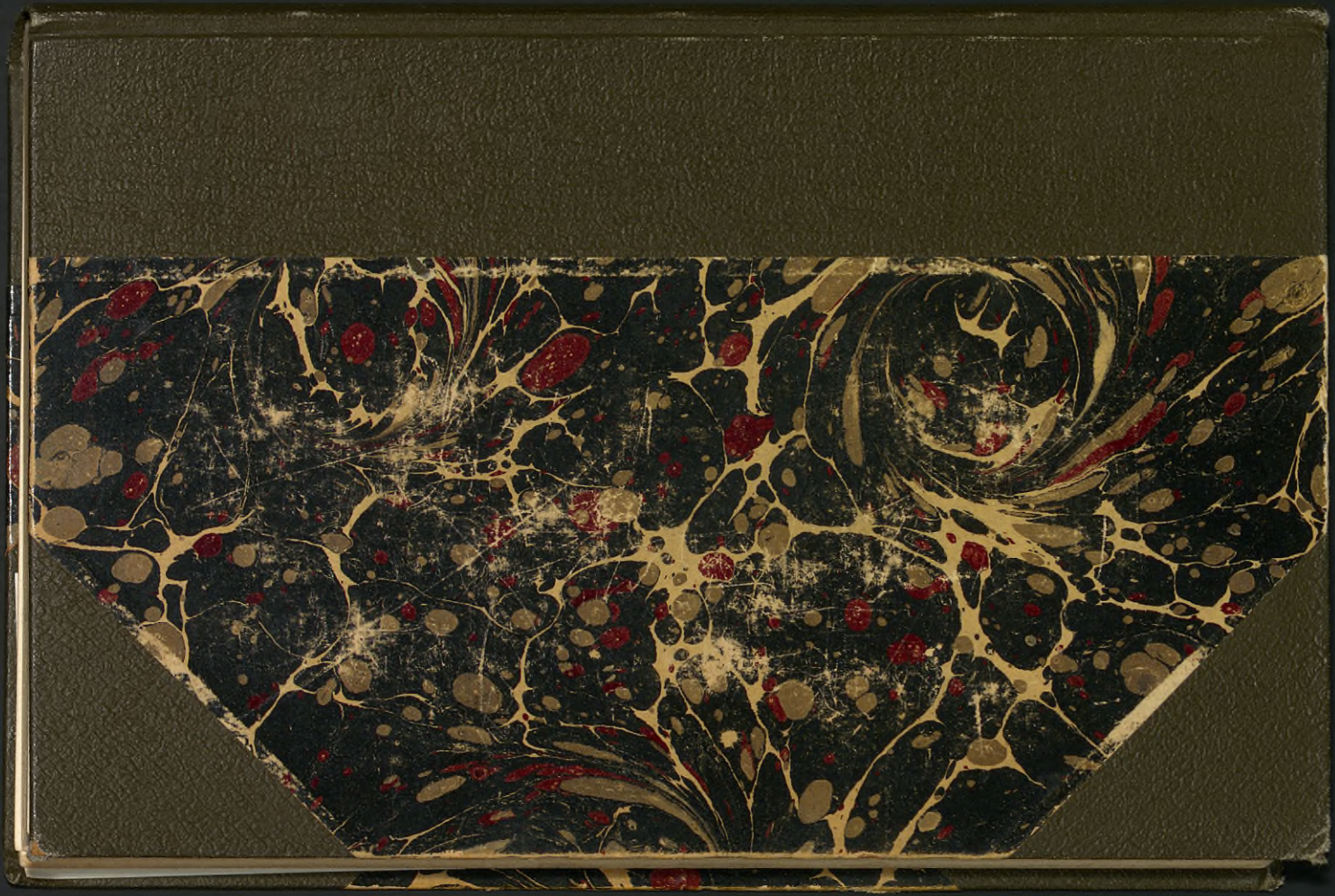
6000121582
Göteborgs universitetsbibliotek